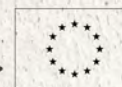

With the support of

Bašta, GLAS, Pepeo

1928.-1941.

Funded by
the European Union

with the support of

Bašta, Glas, Pepeo

Autori:

Boro Kontić, Dragana Stojanović, Željka Oparnica,
Elma Softić – Kaunitz i Dragan Golubović.

Izdavač:

Fondacija za razvoj medija i civilnog društva „Mediacentar“

Adresa izdavača:

Koševo 26, 71 000 Sarajevo, BiH

Godina izdavanja:

2026.

Za izdavača:

Maida Muminović

Urednici:

Željka Oparnica, Mladen Obrenović i Dragan Golubović

Dizajn i DTP:

Lamija Hadžić

Ova publikacija dio je projekta “Oživljavanje jevrejske kulture na Zapadnom Balkanu” kojeg provodi Mediacentar Sarajevo u saradnji s Institutom za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu i Udruženjem za podršku promociji jevrejske kulture, tradicije i turističkih potencijala Haggada iz Sarajeva. Izrađena je uz finansijsku podršku Evropske unije kroz projekat „Kultura i kreativnost za Zapadni Balkan“ (CC4WBs), koji provodi UNESCO. Stavovi i mišljenja izraženi u njoj pripadaju isključivo autoru(ima) i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije ili UNESCO-a kao donatorske organizacije. Ni Evropska unija ni donatorska organizacija ne mogu se smatrati odgovornim za njih.

**Funded by
the European Union**

Sadržaj

- 06 **REKLAMNI OGLASI KAO TRAG RAZVOJA I PROMENE JEDNOG DRUŠTVA: JEVREJSKA ZAJEDNICA BOSNE I HERCEGOVINE U OGLEDALU “JEVREJSKOG GLASA” (1928-1941)**
- 07 Mali oglasi, čitav jedan svet: od teksta do ilustracije, od šešira do poziva na venčanje, od industrijskih do rodnih društvenih dinamika
- 09 Zaključna razmišljanja: reklame kao svedočanstvo jedne savremenosti
- 11 **KULTURNA BAŠTINA MANJINA: TRAGOVI KOJI NESTAJU**
- 11 Kultura iz redova “Jevrejskog glasa”
- 13 Pjevačka društva kao nosioci muzičke scene
- 14 Pozorišna i filmska umjetnost
- 16 Drugi kulturni događaji
- 17 **JEVREJSKA DRUŠTVA U JEVREJSKOM GLASU**
- 20 **O JEVREJKAMA U JUGOSLOVENSKOM DRUŠTVU IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA**
- 26 IV zemaljska konferencija jugoslovenske WIZO (Zagreb, 1933)
- 26 V zemaljska konferencija Saveza cionističkih žena Jugoslavije (Beograd, 1935)
- 27 VI zemaljska konferencija Saveza cionističkih žena Jugoslavije, održana u Sarajevu
- 29 **SERAFINA**
- 32 **RADIONICA “KULTURNO NASLIJEĐE KROZ UMJETNIČKI IZRAŽAJ ZA TURIZAM”**
- 34 Tamara Radović - Animirani muzički video: “Ocho Kandelikas” - Flory Jagoda
- 35 Luka Šibinac - Dizajn web stranice “Sefardske romanse”
- 36 Una Mazrak - “Hidden layers”
- 38 Ilda Halilčević - “Ovdje su živjele...”
- 40 Vuk Bijelić - Vizuelni identitet za promociju sefardske kulture
- 42 Nadja Mihić - Očuvanje sefardskih romansi i vizuelni identitet Jevrejske zajednice

Reklamni oglasi kao trag razvoja i promene jednog društva: jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine u ogledalu “Jevrejskog glasa” (1928-1941)

ČASOPIS JEVREJSKI GLAS (1928–1941), kao važno glasilo jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine, dragocen je izvor za sagledavanje ne samo razvoja jevrejske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji između dva svetska rata, već i za razumevanje svakodnevnog modernog života u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini dvadesetog veka. Ovo je ujedno i razlog zbog kojeg pristup Jevrejskom glasu može biti od jednake važnosti kako istraživačima u polju istorije, studija kulture, studija tehnologije, društvenih i muzeoloških nauka, tako i zaposlenima u prosveti, kulturi, turizmu i medijima. Naposljetku, Jevrejski glas može biti zanimljiv i entuzijastima – pojedincima i nosiocima inicijativa zainteresovanim za očuvanje sećanja na vek koji je za nama, te za njegove kulturalne, ekonomske i industrijske tekovine. Baš ovakve tekovine dvadesetog veka zabeležene su u reklamama koje se pojavljuju u svakom broju časopisa Jevrejski glas.

Iako reklame najčešće izgledaju kao tek periferni dodatak tekstovima koji beleže važne događaje u jevrejskoj zajednici i bosanskohercegovačkom društvu, njihova važnost daleko je od sporedne. Jezik reklama, koje se pojavljuju kao svojevrsna preporuka za aktuelne trendove, proizvode i tehnološka dostignuća u industriji i medicini, postaje važno svedočanstvo društvenih i kulturalnih promena u bosanskohercegovačkoj stvarnosti. Bliže gledano, reklame konkretno ukazuju na odabir,

Dr Dragana Stojanović,
naučna saradnica

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerziteta u Beogradu

ukus i razumevanje svakodnevne Jevreja Bosne i Hercegovine u periodu između 1928. i 1941, te time postaju mnogo više od informacije; one, zapravo, postaju oruđe za saznavanje i razumevanje jednog doba i jedne zajednice. Kako je, uz to, jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine između dva rata bila važan činilac bosanskohercegovačkog multikulturalnog okružja, ovakve reklame pokazuju i pravac razvoja koncepta modernosti i pojave modernog života u Bosni i Hercegovini u širem smislu. Časopis Jevrejski glas (1928–1941), kao važno glasilo jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine, dragocen je izvor za sagledavanje ne samo razvoja jevrejske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji između dva svetska rata, već i za razumevanje svakodnevnog modernog života u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini dvadesetog veka. Ovo je ujedno i razlog zbog kojeg pristup Jevrejskom glasu može biti od jednake važnosti kako istraživačima u polju istorije, studija kulture, studija tehnologije, društvenih i muzeoloških nauka, tako i zaposlenima u prosveti, kulturi, turizmu i medijima. Naposljetku, Jevrejski glas može biti zanimljiv i entuzijastima – pojedincima i nosiocima inicijativa zainteresovanim za očuvanje sećanja na vek koji je za nama, te za njegove kulturalne, ekonomske i industrijske tekovine. Baš ovakve tekovine dvadesetog veka zabeležene su u reklamama koje se pojavljuju u svakom broju časopisa Jevrejski glas.

MALI OGLASI, ČITAV JEDAN SVET: od teksta do ilustracije, od šesira do poziva na venčanje, od industrijskih do rodnih društvenih dinamika

U godinama između 1928. i 1941. Jevrejski glas je postao odslik savremenog ritma života bosanskohercegovačkih Jevreja. Mnoštvo kratkih reklamnih natpisa sa naznakama vrste trgovine (na primer: radnje sa najmodernijim šesirima, čarapama, nameštajem, frizerski saloni, fotografske, obučarske i instalaterske radnje, fabrike pletene robe, čipaka i pantljika, radionice za izradu kožnih proizvoda i stakla, knjižare, papirnice, apoteke) i prepoznatljivog imena (obično ime vlasnika ili vlasnice, ili pak ime koje asocira na vrstu proizvodnje ili usluge – „Jugovuna“, „Leopard“, „Novi Magacin“, „Foto-Corso“, „Lyra“), uz obavezno dodatnu adresu, govore o razgranatim zanatskim veštinama, trgovini i industriji. Ogllašavale su se i kafane, banke, štedionice i pošta. Obično su reklame bile raspoređene po čitavoj stranici posvećenoj ekonomsko-propagandnim porukama, dok je u nekim slučajevima poneka reklama dospevala i u uglove stranica sa drugim vestima. Iste tipove reklamnih formata poznajemo i iz savremenog doba – dovoljno je pogledati strukturu stranica društvenih mreža ili savremenih digitalnih novina i videti da se tehnologija, svakako, za stotinu godina promenila, ali da je srž društvene komunikacije posvećene aktuelnosti zadržana u gotovo istovetnoj formi – u reklamnim porukama koje upućuju čitaoce (ili, danas, korisnike digitalnih informativnih formata) na to kako uhvatiti korak sa najnovijim društvenim, modnim i tehnološkim trendovima koji neretko oblikuju, pa i diktiraju karakter zajednice i zajedništva.

**To nije doduše !
sporedna stvar
Glavno je
NIVEA**

**Kako
dugo ?**

Nivea daje Vašoj koži lijepu
lamnu boju i ugodno je osvje-
žuje, ako ste za vrijeme vrućih
dana umorni i iscrpljeni.
Jugoslav. P. Beiersdorf
& Co. d. s. o. j. Maribor

Jevrejski glas, 14. 06. 1936.

Reklama za
kremu "Nivea"

Jevrejski glas, 06. 02. 1939.

Reklama za
kompaniju "Ključ"

ČARAPE SA ŽIGOM

**NAJBOLJE. NAJTRAJNIJE
ZATO NAJJEFTINIJE**

Putem reklama se, takođe, može sagledati i ulazak novih, brzih i efektivnijih vizuelnih medija u život sarajevskih i bosanskohercegovačkih Jevreja. Tako, na primer, fotografske radnje postaju sve popularnije, sve češće reklamirane i sve dostupnije građanima, koji, fotografišući se u fotografskim radnjama, ostavljaju nepobitan trag o sopstvenom identitetu koji često balansira između tradicije i modernosti. Takođe, gramofonske ploče i odlazak u bioskop postaju nezaobilazan deo svakodnevnog gradskog života.

U brojevima iz tridesetih godina dvadesetog veka jezik oglašavanja postaje rafiniraniji i često vizuelno privlačniji. Osim samog teksta koji informiše o postojanju neke usluge ili radnje, vizuelni kod reklamiranja postaje jednako važan u komunikaciji trgovine sa potencijalnim kupcem. Pojavljuju se ilustracije uz događaje i usluge vezane za upotrebu novih vizuelnih medija (primeri su bioskop i fotografske radnje). Zanimljiva vizuelna rešenja mogu se videti i u reklamama za zanatske radnje sa imenom koje se moglo opisno ilustrovati (na primer, fabrika čarapa „Ključ“ se u mnogim brojevima iz tridesetih godina pojavljuje sa različitim inventivnim vizuelnim rešenjima) ili proizvodima koji se mogu vizuelno predstaviti (primera radi, instalater J. Kabiljo se u gotovo svakom broju predstavljao upečatljivom ilustracijom radijatora, kada i drugih objekata za koje je nudio uslugu instalacije ili popravke). U kasnijim brojevima ovakav trend prate i drugi, poput moderne parne pekare Maneta Šušnjara, trgovine špeceraja, delikatesa i prekomorske robe „Radošević i drug“, trgovine pićima „Papo i Zindorf“, fabrike gramofona „Electro“ ili fabrike „Crijep“ iz Vinkovaca. Sve popularnije postaju i ornamentisane margine malih oglasa, koji time postaju vidljiviji i lakše izdvojivi iz celine novinske stranice. Ornamenti su obično apstraktnih floralno-geometrizovanih formi, a ponekad je oglas istaknut jednostavnom debljom linijom ili nizom tanjih koje oblikuju pravougaonik u koji je upisan tekst reklame. Povremeno, iako ne često, pojavljuju se i alefbet slova, ako je nešto napisano na ivritu (hebrejskom jeziku).

Prvi Higijenski Muški i **Flieger** Ženski Frizerski Salon
 KRALJA PETRA 28 KRALJA PETRA 28

Ovo je najčešće povezano sa tradicijskim elementima svakodnevnog života, što se vidi u oglasima za mesara koji prodaje košer meso, ili u oglasu koji čitateljima i čitaocima želi srećnu Novu godinu po jevrejskom kalendaru. Pored proizvoda, radnji i fabrika, oglašavali su se i važni događaji vezani za životni ciklus pojedinca: rođenja, veridbe, venčanja i smrti. Ovo čini oglasnu sekciju Jevrejskog glasa ne samo mestom za reklamiranje i tržišnu razmenu, već i centralnim mestom oglašavanja informacija važnih jevrejskoj zajednici u širem smislu.

Jevrejski glas tako postaje glasilo oko koga se zajednica okuplja ne samo da bi se informisala o najnovijim proizvodima ili tehnologiji, već kroz koje zajednički živi, razvija se, susreće, raduje, tuguje i međusobno podržava.

Reklame su pratile i važne transformacije društvenih dinamika: novi, modernizovani elektrouređaji i tehnologije poput radio-apara-

Jevrejski glas, 01. 04. 1931.

Reklama za muško-ženski frizerski salon "Flieger"

ta, centralnog grejanja, tople i hladne vode i plinskih uređaja omogućavali su brži i dinamičniji život, a veliki broj oglasa u okviru modne industrije i zanatstva (odeća, šeširi, cipele, frizerski saloni, ali i oglasi za kvalitetno meso ili prehrambene proizvode) često su direktno bili usmereni ka ženskoj publici, što svedoči i o aktivnom, zapaženom ženskom čitalaštvu Jevrejskog glasa. Često su se oglašavali i svečani događaji važni za zajednicu, kao i upražnjena mesta za zaposlenje.

Krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina dvadesetog veka reklame u Jevrejskom glasu postaju upadljivo malobrojnije, što govori o izmenjenoj tržišno-ekonomskoj situaciji, kao i o primatu drugih tipova vesti, poput onih o pogoršanom položaju Jevreja u Nemačkoj, Austriji, Mađarskoj, tadašnjoj Čehoslovačkoj, Italiji i drugim zemljama.

ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA: reklame kao svedočanstvo jedne savremenosti

U reklamama i oglasima u časopisu Jevrejski glas u periodu od 1928. do 1941. godine moguće je, dakle, identifikovati čitav proces preobražaja kako jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini, tako, posredno, i tehnoloških i privrednih promena bosanskohercegovačkog društva u širem kontekstu. Ovakvi društveni preobražaji mogu se u Jevrejskom glasu pratiti hronološki, od kasnih dvadesetih do ranih četrdesetih godina dvadesetog veka, pri čemu se različiti slojevi tehnologije, zanatstva i estetike često pojavljuju i simultano. Format reklama se menjao – od jednostavnog tekstualnog oglašavanja do razvoja prateće, a potom i centralne vizuelne estetike, od oglašavanja

zajedničkih fondova do okretanja ka individualnom ukusu, izborima i potrošnji, od kontinuiteta tradicije do mnoštva izmena u domenu svakodnevnog, građanskog i kulturalnog života u koji se uvode novi proizvodi, nove tehnologije i nove navike. Reklame u Jevrejskom glasu iz perioda od 1928. do 1941. svedoče o vremenu kada je modernizacija ulazila u svaki segment života, približavajući zajednicu bosansko-hercegovačkih Jevreja širem kontekstu evropske urbane kulture.

Reklame, dakle, nikada nisu puki komercijalni tekst, već obeležje i ishodište jedne kulture koja razvija sopstveno tržište, prati zahteve i potražnje pojedinaca i zajednica i koja se, povratno, razvija u odgovoru na tako stvoreno tržište. U formatima, sadržajima i estetici reklama, kao i u načinima izgradnje savremenih potrošačkih želja ogleda se aktuelna kultura jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine, ali i Sarajeva i drugih gradova Bosne i Hercegovine između dva rata. Stoga su reklame u časopisu Jevrejski glas dragocen i precizan svedok istorije, ali i vredan materijal za podsticanje savremenog interesovanja za kulturalno bogatstvo prošlosti.

Jevrejski glas, 20.01.1939.
Reklama za cipele
kompanije "Bata"

59
5405—4101
Lijepo izrezane cipele od crnog diptina. Za večer i društvo preporučujemo Vam uz ove cipele našu ukusnu špilju.

59
5405—6181
Elegantne cipele sa visokom potpeticom, od crnog diptina, sa lakiranim ukrasom na licu i prednjim lakiranim jezikom. Pristaju uz svaku večernju haljinu.

59
1405—6326
Ove cipele od crnog diptina, ukrašene kombinacijom laka i sa pruženim ukrasnim jezikom, dat će Vašoj nozi malen izgled.

79
6205—6216
Lagane, izrezane cipele za ples i zabavu, od crnog krep mongola, sa visokom potpeticom. Crno srebrni ukras i visoki jezik daju nozi raskošnu eleganciju.

99
2165—1674
Harmonične udobne i lake plesne cipele, izradjene od zlatnih ili srebrnih remenčića, sa poluvisokom potpeticom.

59
5705—1206
Lijepo, elegantno izrezane cipele od bijelog atlasa. Odlučne za ples i zabavu. Možete ih dobiti u boji svake Vaše tonalite.

79
5839—64700
Elegantne i lagane cipele od laka za obijenu gospodu, izradjene specijalno za ples.

129
3839—64721
Polucipele za društvo, od crnog laka, za gospodu finog ukusa.

149
1875—66133
Meke cipele izradjene od dobrog laka. Na licu ukrašene pasulom i umetkom od zmijske kože. Poluvisoka potpetica čini ih udobnim.

59
5765—6264
Fina kombinacija crnog krep mongola i srebrnih remenčića savršena harmonizirana sa elegantnijem ženskih nogu.

59
2405—6610
Poluzatvorene cipele od crnog diptina, sa engleskom potpeticom i ukrasnim jezikom. Posužit će Vam dobro za svaku priliku.

99
4824—6637
Praktične djevojačke polucipele od crnog laka, kombinirane sa crnim semišom.

99
5805—64165
Elegantne cipele od laka, sa visokom potpeticom, ukrašene ukusnom šnalom od crnog semiša. Za večer i društvo.

99
1875—66133
Meke cipele izradjene od dobrog laka. Na licu ukrašene pasulom i umetkom od zmijske kože. Poluvisoka potpetica čini ih udobnim.

Bata

Kulturna baština manjina: tragovi koji nestaju

Dragan Golubović,
Voditelj digitalnog arhiva
Infobiro

KULTURNA MEMORIJA manjinskih zajednica, u ovom slučaju jevrejske, ima specifičnu težinu jer je riječ o zajednici koja je ostavila značajan trag kako u Sarajevu tako i na području Bosne i Hercegovine. Digitalizacija ima dvostruku funkciju: zaštitnu, u smislu sprečavanja fizičkog propadanja i gubitka građe, i afirmativnu, jer omogućava vidljivost, istraživačku dostupnost i uključivanje manjinskih narativa u širi društveni i historiografski diskurs. Digitalizacija časopisa “Jevrejski glas” osigurava da se sadržaj dugotrajno očuva, a potom omogućava jednostavno i pristupačno istraživanje događaja i sjećanja na ljude koji su ostali zabilježeni na stranicama novina kroz pretragu digitalnog arhiva INFOBIRO (www.infobiro.ba).

Dugogodišnja praksa Mediacentra Sarajevo i arhiva INFOBIRO vezano za digitalizaciju novinske građe poput “Jevrejskog glasa” predstavlja jedno od ključnih sredstava za dugoročno očuvanje identiteta manjinskih zajednica, koje, usljed ograničenih institucionalnih, demografskih ili finansijskih kapaciteta, često nemaju mogućnost samostalnog djelovanja, ali čije historijsko, kulturno i simboličko naslijeđe nesumnjivo čini sastavni i neodvojivi dio ukupnog bosanskohercegovačkog kulturnog naslijeđa.

Dolazak Jevreja u Bosnu i Hercegovinu obogatio je ove prostore u više oblasti: u ekonomiji, prosvjeti, kulturi, medicini, zanatstvu i mnogim drugim sferama. Jevreji koji su živjeli i radili ostavili su veliki trag, a najistaknutiji su: Isak eff. Salom, Javer eff. Baruh, dr. Marsel

Šnajder, Daniel Ozmo, Laura Papo Bohoreta, Oskar Danon, Erih Koš, Isak Samokovlija, Haim Alkala, Ernest Grin, Jahiel Finci, Emerik Blum, Moni Finci, Kalmi Baruh, Isidor Papo, Kabiljo-Danilus, Daniel, Jagoda Flory, Rifka Levi itd. Danas jevrejska zajednica u Sarajevu i na području Bosne i Hercegovine postoji u tragovima.

Tekst bi trebao osjenčiti ljude i organizacije koji su učestvovali u kulturnom životu Sarajeva i Kraljevine Jugoslavije u periodu od 1928. do 1940. godine, a čije su postojanje i aktivnost ostali zabilježeni na stranicama časopisa “Jevrejski glas”.

Kultura iz redova “Jevrejskog glasa”

U periodu od 1900. do 1941. u Sarajevu je kroz različite periode objavljivano šest časopisa posvećenih jevrejskoj zajednici, prije svega u Sarajevu, BiH pa i šire. Riječ je o sljedećim časopisima: “La Alborada” (1900–1901), “Židovska svijest” (1918–1924), “Jevrejska tribina” (1921–1922), “Narodna židovska svijest” (1924–1927), “Jevrejski život” (1924–1927) i “Jevrejski glas” (1928–1941). “Jevrejski glas” se istakao kao najdugovječniji časopis. Vlasnik i izdavač časopisa bio je Žiga Bauer, a glavni urednik Braco Poljokan. U prvom broju “Jevrejskog glasa” od 13. 1. 1928, uredništvo se obratilo čitateljima riječima: “On (“Jevrejski glas” – op. a.) je djelo sporazuma, postignutog između grupa oko ‘Jevrejskog života’ i ‘Narodne židovske svijesti’,

Pjevačka društva kao nosioci muzičke scene

Razvoj koncertnog i muzičkog života u Bosni i Hercegovini, a posebno u Sarajevu, usko je vezan za period austrougarske uprave, kada se kroz institucionalno uređenje i dolazak novih kulturnih praksi formira jedna vrsta koncertno-muzičke scene. Kroz digitalni arhiv INFOBIRO (www.infobiro.ba), kao rezultat pretraživanja s ključnom riječi “koncert”, dostupan je članak iz “Sarajevskog lista” iz 1881. godine pod nazivom “Koncert u kasini”, u kojem se bilježi najava koncerta vojno-muzičke pukovnije austrougarske vojske s repertoarom evropskih klasika poput Mendelssohna, Beethovena i Mozarta, što svjedoči o ranoj integraciji Sarajeva u šire srednjoevropske kulturne tokove. Risto Besarević u knjizi “Iz kulturnog života u Sarajevu pod austrogarskom upravom” hronološki predstavlja aktivnosti na otvaranju specijaliziranih škola za muzičko obrazovanje. Besarević potcrtava i aktivnosti tamburaških orkestara kao i pjevačkih društava poput “Trebevića” i “Sloge”. U periodu između 1878–1918. godine, u Bosni i Hercegovini osnovana su 32 pjevačka društva, navodi u svom radu Vojka Besarević Džinić na temu pjevačkog društva “La Lira”.

Na stranicama “Jevrejskog glasa” se pojavljuju tekstovi o pjevačkim društvima s fokusom na jevrejska društva. Dva društva su dominantna – Jevrejsko pjevačko društvo “Ahdot” iz Zagreba i “La Lira sociedad de cantar de los judios-espanoles en Sarajevo”. “Lira” je sarajevsko lokalno pjevačko društvo i njene aktivnosti su zastupljenije na stranicama časopisa od društva “Ahdot”. U tekstu objavljenom u “Jevrejskom glasu” iz juna 1931. godine u povodu 30-godišnjice postojanja “Lire”, navodi se da su prvi počeci “Lire” zabilježeni još 1894. godine osnivanjem jevrejskog tamburaškog orkestra pod imenom “Lira”, međutim, društvo je zvanično formirano 1900. godine donošenjem Statuta o osnivanju. Uz oba društva, što je i prirodno, možemo povezati njegovanje tradici-

jske jevrejske i sinagogalne muzike. “Jevrejski glas” bilježi prvi samostalni koncert “Ahdota” iz februara 1934. godine u Zagrebu bez detalja o repertoaru, a drugi koncert priređen je u junu iste godine u dvorani “Makabi” u Zagrebu. Reporter s koncerta Egon Goldner navodi da je repertoar bio sačinjen od djela ruskog kompozitora Musorgskog (Modest Petrovič Musorgski – op. a.), Stevana Mokranjca, Lazara Zaminskog i sefardskih religioznih pjesama. Za razliku od “Ahdota”, čini se da se “La Lira” hrabrije predstavljala drugima. Društvo se sarajevskoj publici predstavljalo koncertima više puta. Koncerti su održavani u Narodnom pozorištu uz podršku Sarajevske filharmonije, kao onaj u junu 1937. godine. Za tu priliku repertoar je bio sačinjen od djela koja predstavljaju jevrejsko-špansku tradicionalnu muziku, kao i klasika i nekoliko sevdalinki koje je izveo Danko Papo. I “Ahdot” i “La Lira” imali su važnu ulogu u očuvanju i predstavljanju kulturnog identiteta Jevreja kroz muziku. Njihov doprinos očuvanju i predstavljanju prije svega sinagogalne muzike je nemjerljiv. “Jevrejski glas” bilježi i aktivnosti Akademskog pjevačkog društva “Obilić”, kako kroz saradnju sa “Lirom”, tako i kroz samostalna gostovanja u Sarajevu. U osnovi i “La Lira” i “Ahdot” su bili okrenuti jevrejskim zajednicama u Sarajevu i Zagrebu. Kroz časopis možemo pratiti aktivnosti “La Lire” kako sa horom učestvuje u javnim zabavama jevrejskih društava poput “La Benevolencije”, “Glorije”, “La Humanidada” itd., dok sličnih aktivnosti nema zabilježenih za društvo “Ahdot”. “La Lira”, za razliku od “Ahdota”, priređuje koncerte u velikim gradovima Kraljevine Jugoslavije. “Jevrejski glas” u broju iz maja 1933. godine piše o velikom uspjehu “La Lire” na gostovanju u Zagrebu, Osijeku i Đakovu, a u tekstu iz marta 1934. o gostovanju u Beogradu. “Glas” na svojim stranicama bilježi i veliko dostignuće “La Lire” iz februara 1933. godine i njihov koncert na Radiju Beograd.

Na marginama pisanja "Jevrejskog glasa", često samo u jednoj rečenici, kada se izvještava o onome što se dešavalo na zabavama organiziranim u jevrejskim društvima, spominje se i jazz-muzika. Nema jasnih naznaka da li se na tim zabavama slušao jazz sa gramofonskih ploča ili se slušao sa radioprijemnika. Za jasniju analizu nema dovoljno informacija da bi se moglo utvrditi da je u Sarajevu postojao neki jazz-orkestar. Jedan trag se nalazi u broju od 29. 3. 1929. u tekstu pod naslovom "Purimske priredbe Jevrejskog kluba", gdje se navodi: "Posebnu grupu činio je jazz-band, sastavljen od gđica Ljubice Spiller, Lee Urbach, Erne Engel, Gonde Terek, Mimi Finci, Adele Reiss i Line Bahar". Drugi trag o postojanju jazz-banda u Sarajevu nalazi se u knjizi Oskara Danona pod nazivom „Ritmovi nemira“. Knjiga je objavljena u Sarajevu - 2005.godine. Danon se prisjeća kako su on i ekipa gimnazijalaca osnovali jazz-band pod nazivom „Bobby-jazz“. U knjizi je zabilježen podatak da je Duško Ristić bio harmonikaš u pomenutom bendu. Drugih detalja o djelovanju benda, koliko je postojao, ko su bili drugi članovi, osim Danona i Ristića, na žalost nema.

"Jevrejski glas" je pratio karijere i nastupe operских pjevača. Riječ je o Josefu Papi Sassonu i Leonu Mirkoviću Fridmannu. Papo Sasson ostvario je uspješnu evropsku pjevačku karijeru. "Glas" izvještava o njegovim turnejama po Francuskoj i Belgiji, nastupima u Sarajevu na različitim svečanostima, a u novembru 1934. godine Papo je odlikovan Ordenom francuskog preporoda za umjetničke zasluge. O karijeri Josefa Pape Sassona nema mnogo podataka. Manje je poznata činjenica da je on na svojim koncertima izvodio i tradicionalne pjesme. Na Youtube kanalu dostupna su dva tonska zapisa načinjena u Francuskoj 1948. godine. Na njima Papo izvodi pjesme "Kad bi znala, dilber Stano" i "Crven fesić". Benjamin Pinto u broju iz novembra 1930. godine piše o baritonu zagrebačke opere Leonu Mirkoviću Fridmannu. Mirković je rođen u Sarajevu 1904. godine, a život je okončao u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) u gradu Miami Beach na Floridi 1990.

godine. Mirković Fridmann je ostvario zapaženu karijeru. Snježana Banović u knjizi "Država i njezino kazalište" spominje da je Mirković svoju karijeru započeo 1923. godine u Sarajevu. Pjevanje je studirao u Milanu, konzervatorij je završio u Beču. Djelovao je u Čehoslovačkoj i Njemačkoj. Od 1930. godine bio je stalni član Opere Hrvatskog narodnog kazališta. Angažman je završio u junu 1941. godine. Od strane HNK mu je odobren odmor u "svrhu gostovanja u Splitu". Tamo je uhapšen i interniran u logor, ali ubrzo je pobjegao u Italiju, gdje se priključio partizanima. Nakon završetka rata emigrirao je u SAD.

Pozorišna i filmska umjetnost

Prateći sadržaje objavljujane na stranicama "Jevrejskog glasa", jasno je da su građanima Sarajeva bili dostupni stalni bioskopski i pozorišni programi. Analizom najava filmskih projekcija može se zaključiti da je u Sarajevu u periodu od 1930. do 1940. godine postojalo, možda ne u potpunom kontinuitetu, najmanje pet kina: Imperijal, Apollo, Drina, Volta i Luxor. Nažalost, za navedeni period ne postoje sistematizirani podaci o posjetama kinima, zbog čega nije moguće donijeti pouzdane zaključke o stepenu zainteresiranosti građana za filmsku umjetnost. Koji su filmovi prikazivani u Sarajevu prije gotovo devedeset godina, konkretno tokom 1936. godine, moguće je rekonstruirati na osnovu sadržaja časopisa "Jevrejski glas". Postoji mogućnost da je u tom periodu još neko kino bilo u funkciji, ali "Glas" je redovno objavljivao informacije o repertoaru bioskopa Luxor. Prema dostupnim podacima, tokom 1936. godine u ovom bioskopu je premijerno prikazano više od dvadeset filmova. Uglavnom je riječ o evropskim ostvarenjima koja iz današnje perspektive, izuzev za poznavaoce historije filma, imaju ograničenu prepoznatljivost. Kao najzanimljivije naslove vrijedi izdvojiti film "Jadnici, II dio", filmsku adaptaciju romana Victora Hugoa, zatim "Bengali", u kojem glavnu ulogu tumači Gary Cooper,

“Idealan muž” prema romanu Oscara Wildea, te “Pjesma proljeća”, film o životu Franza Schuberta. Tekstualni osvrti na filmove izuzetno su rijetki; zabilježena su svega dva predstavljanja, pri čemu se ne radi o filmskoj kritici, već o najavama filmova “Igra ljubavi” i “Epizoda”, u kojoj glavnu ulogu tumači Paula Wessely, tadašnja zvijezda evropskog filma, a čijom je premijerom bioskop Luxor i otvoren.

Pozorišni život odvijao se isključivo kroz repertoar Narodnog pozorišta u Sarajevu. Za razliku od filmskog repertoara, pozorišni je jasno sistematiziran u publikaciji “Narodno pozorište u Sarajevu”, koja obuhvata period od 1921. do 1996. godine. “Jevrejski glas” vrlo intezivno prati pozorišni repertoar Narodnog pozorišta pa stoga nije moguće u jednom tekstu prikazati kompletan pozorišni život u periodu 1930–1940.godine. Uredništvo časopisa sistematično je pratilo rad Narodnog pozorišta tokom cijelog vremena postojanja časopisa, zbog čega “Glas” predstavlja pouzdan izvor za rekonstrukciju repertoara Narodnog pozorišta. Posebno su korisni članci koji sistematiziraju pozorišnu sezonu, kao što je to učinjeno u članku “Pregled pozorišnog rada za sezonu 1930–1931”. U članku se navodi da je tokom spomenute sezone pozorište dalo 200 predstava (redovnih i vanrednih) te da je bilo 25 premijera (13 stranih i 12 domaćih pisaca). Tokom 1936. godine, prije devedeset godina, sarajevska publika imala je priliku uživati u desetinama interesantnih predstava. Na sceni Narodnog pozorišta igrani su komadi stranih autora poput: “Marija Stjuart i Don Carlos” (Friedrich Schiller), “Kakvu me hoćeš” (Luigi Pirandello), “Gobsek” (Onore de Balzac), “Aveti” (Hernik Ibzen). Od domaćih autora, svakako vrijedi spomenuti predstave: “Zrinjski” (Tito Strocki), “Obećana zemlja” (Borivoje Leftić), “DR” (Branislav Nušić) i “I Lela će nositi kapelin” (Milan Begović). “Jevrejski glas” bilježi i predstave: “Abdulah-paša” (Safvet-beg Bašagić), “Zulumčar” (Svetozar Ćorović), “Aktovka” (Branislav Nušić), kao i gostovanje primadone Beogradske opere Bahrije Nuri Hodžić. Jevrejski autori koji su se pojavljivali na sceni sarajevskog pozorišta svakako su imali posebnu pažnju uredništva “Jevrejskog glasa”. Primjeri toga su

Jevrejski glas, 07. 10. 1936.

Reklama za film

“Bengal”

LUXOR TON KINO
Vojvode Siepe obala 45. Telefon 38 38

Bogat nuzraspored!

● **PREMIJERA**
Najvećeg filma svih vremena na njemačkom jeziku

Režija: Henry Hathaway
Muzika: ORIJENTALNA

BENGALI

Po romanu engleskog majora Francisa Veats-Browna. Film u kojem je iznešena tajna engleskih uspjeha na Istoku — iz tajanstvene i čarobne zemlje Indije — kolijevke opasnih urota i krvavih borbi — Čarobne svečanosti u maharadžinom dvorcu, pune istočnjačke draži... sudbonosan lov na divlje svinje... gozba u dvorcu mučitelja... kobna uloga jedne divne špijunkte... junaštva u pustolovne...
U glavnim ulogama:

GARY COOPER, FRANCHOT TONE, Richard CROMWELL, KATHLEN BURKE, SIR GUY STANDING

● **OSIGURAJTE SE ZA ULAZNICU. — PRETPODAJA DNEVNO NA BLA-GAJNI. — ČIENE OBICNE I PORED VISOKIH NABAVNIH TROSKOVA**

Početak predstava u 5, 7, 9 i 15 s.

U Imperial Kinu danas:

Naša zemljakinja

Ita Rina

kao leptir sa cvijeta na cvijet, leti mala Ita iz zagrljaja u zagrljaj, dok se konačno ne primiri u naručaju vjernoga i odanoga muža i — njen partner

Olaf Fjord

kao muž i ljubavnik u filmu

Erotikon

Za mladež zabranjeno

Početak u 5, 7 i 9 sati
Snižene cijene Din 4, 8, 10 12

Metro žurnal
svjetski događaji u 1 čin

Jevrejski glas, 02. 02. 1930.

Reklama za film

“Erotikon”

premijera predstave “Plagijat saradnika “Jevrejskog glasa” iz Leskovca Žaka i Grete Konfino, ili najava premijere predstave “Hanka” autora Isaka Samokovlije iz oktobra 1931. godine.

U kontekstu uloge žena u pozorišnoj umjetnosti ističe se ime režiserke i glumice Narodnog pozorišta Lidije Mansvjetove. Prema podacima dostupnim na portalu www.encikolpedija.hr, Lidija Mansvjetova je hrvatska glumica i redateljica ruskog porijekla. U Sarajevu je djelovala od 1930. do 1946. godine, pretpostavlja se, u ansamblu Narodnog pozorišta Sarajevo. “Jugoslovenska pošta” iz decembra 1940. godine bilježi jubilej desetogodišnje glumačke i režiserske karijere ove umjetnice na sarajevskoj sceni. U tekstu se navodi: “Svojom profinjenom glumačkom kulturom i apsolutnim umjetničkim talentom ona je pionirski doprinijela napretku naše drame. Sarajevo, uvijek spremno da oda priznanje svima koji su ga zadužili, svakako znaće u punoj mjeri da učešćem na proslavi dostojno pozdravi i nagradi jednu zaslužnu i veliku umjetnicu.”

Drugi kulturni događaji

U kontekstu kulturnih dešavanja, na stranicama “Jevrejskog glasa” vrijedi još spomenuti pojavljivanje u to vrijeme mladih slikara, a danas već umjetnika sa velikim karijerama. U novembru 1932. godine časopis donosi prikaz izložbe Lazara Drljače. Izložba je bila postavljena u sarajevskoj Vijećnici. Kako navodi autor članka, Drljača je svoju umjetnost vezao za sudbinu svog naroda, te iz njegovih slika “bije dah vedrine” i “svježina planinskih vjetrova”. Također se navodi da izložba privlači veliki broj posjetitelja. Nekoliko godina kasnije, na stranicama “Jevrejskog glasa” u dva navrata se pojavljuju tekstovi o izložbama slikara Voje Dimitrijevića, Rizaha Štetića, Ismeta Mujezinovića i Daniela Ozme. U tekstu

pod nazivom “Uspjeh slikara Daniela Ozme” objavljenom u januaru 1938. godine, autor navodi da su Daniel Ozmo, Jahiel Finci i Iso Rajs svoje radove predstavili u paviljonu Cvijete Zuzorić u Beogradu. Tom prilikom posebnu pažnju beogradske javnosti je izazvao Ozmo. U tekstu se navodi da je Pjer Križanić (karikaturista i umjetnički kritičar) u beogradskoj “Politici” biranim riječima govorio o Ozminom djelu. Pred kraj 1940. godine, gore spomenuta četvorica su priredila izložbu pod nazivom “Bosansko selo”. Autor članka navodi da je temi najbliži bio slikar Rizah Štetić, a najdalje Vojo Dimitrijević. U godinama poslije Drugog svjetskog rata Dimitrijević, Štetić, Drljača i Mujezinović su nastavili svoj plodni umjetnički rad. Daniel Ozmo je stradao u logoru Jasenovac. Poezija bosanskih Sefarda, čiji je sadržaj objavljivan u nekoliko nastavaka tokom 1939. i 1940. godine, predstavlja istinsko kulturno-historijsko naslijeđe Bosne i Hercegovine prikupljeno i objavljivano na stranicama “Jevrejskog glasa” kao usmeno predanje na jevrejsko-španskom jeziku.

Zaključno, kulturna memorija jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini ne predstavlja samo segment manjinske historije, nego konstitutivni dio ukupnog društvenog i kulturnog identiteta zemlje. Stranice časopisa “Jevrejski glas” svjedoče o intenzivnom i višeslojnom pristupu Jevreja u javnom, kulturnom i intelektualnom životu Sarajeva i Kraljevine Jugoslavije između 1928. i 1940. godine. U tim zapisima ostali su zabilježeni tragovi pojedinaca poput Laure Papo Bohorete, Isaka Samokovlije, Lidije Mansvjetove, Daniela Ozme, Lea Mirkovića Fridmanna, Josefa Pape Sassona ali i brojnih drugih aktera koji su oblikovali kulturni pejzaž svog vremena. Digitalizacijom ove građe ne čuva se samo novinska građa, nego se uspostavlja održiv model upravljanja kulturnom memorijom u digitalnom okruženju. Arhiv INFOBIBRO, kao platforma za sistematsku dostupnost i pretraživost sadržaja, omogućava istraživačima, studentima i široj javnosti da manjinske narative uključe u savremeni historiografski i društveni diskurs.

Jevrejska društva u *Jevrejskom glasu*

Željka Oparnica
naučna saradnica

Institut za filozofiju i društvenu
teoriju, Beograd

JEVREJSKI GLAS, nedeljnik koji je izlazio od 1928. do 1941. godine, glavni je istorijski izvor za praćenje dinamike jevrejske zajednice Sarajeva pa i cele Kraljevine Jugoslavije u doba ključnih promena međuratnog perioda. Bio je prvo glasilo koje je dosledno pratilo svakodnevicu i aktivnosti kako brojnije sefardske, tako i aškenaske zajednice kroz rubriku „Gradske hronike.“ Tako iz Jevrejskog glasa saznajemo o radu verskih institucija, humanitarnih i obrazovnih udruženja, kao i o kulturnim događajima i različitim manifestacijama koje su obeležile život Jevreja u Sarajevu. Zbog širokog spektra tema koje variraju od najave religijskih obreda i praznika, pozivnica, do izveštaja sa zabava, koncerata i sportskih događaja, Jevrejski glas se nametnuo kao svojevrsna hronika i oglasna tabla jedne dinamične, višeslojne zajednice. Pored toga, posvećenost praćenju rada institucija i udruženja omogućuje nam da čitamo o procesu modernizacije, unutrašnjim promenama i naporima da se tradicija uskladi sa zahtevima savremenog doba.

Posebno je značajan način na koji list prati rad jevrejske opštine, koja je od vremena austrougarske okupacije postala ključni organizacioni okvir zajednice. U Jevrejskom glasu redovno se objavljuju izveštaji sa sednica opštinskih tela, vesti o budžetu, izborima i smenama činovnika, što pruža dragocen uvid u administrativne mehanizme i način upravljanja zajednicom. Uporedo s tim, ovaj nedeljnik izveštava o radu tradicionalnih dobrotvornih društava, kao što su Vižitar des do-

lencias, zaduženo za brigu o staricama i bolesnicama, zatim Mizgav-Ladah, koje je pomagalo siromašnoj deci, Bet Tefila, zaduženo za održavanje sinagoge na Bjelavama, i Hevra Kadisha, društvo koje se brinulo o groblju i pogrebnim običajima. Aktivnosti navedenih udruženja svedoče o kontinuitetu zajedničke brige i snažnom osećaju odgovornosti za dobrobit ugroženijih, što je činilo temelj socijalnog tkiva zajednice.

U okviru modernizacijskih procesa posebno mesto zauzima humanitarno kulturno društvo La Benevolencija, osnovano 1892. godine, koje je postalo jedan od najvažnijih stubova savremenog jevrejskog života u Sarajevu. Kao velika dobrotvorna organizacija, ovo udruženje okupljalo je ugledne članove zajednice i pružalo širok spektar pomoći, besplatnu zdravstvenu negu, podršku đacima i studentima, ali i preduzimalo inicijative kao što su večernja škola za odrasle i kursevi srpsko-hrvatskog jezika. Kroz rad La Benevolencije vidi se želja da se članovima zajednice omogući uspešno snalaženje u modernom društvu i da se očuva stabilnost porodica sa skromnijim primanjima. Uz nju su delovale i kreditne organizacije Melaha, Geula i Ezra Becarot, koje su pružale finansijsku podršku i podsticale ekonomsko osnaživanje članova zajednice.

Pored La Benevolencije, važnu ulogu imala su i društva duboko povezana sa sefardskom tradicijom: La Humanidad, La Gloria i La Lira. La Humanidad, udruženje osnovano 1894. godine, bilo je posvećeno

brizi o siromašnim porodicama i porodiljama, obezbeđujući mleko za novorođenčad, košer hranu i dnevni boravak za decu iz najsiromašnijih slojeva. La Gloria, žensko društvo, pomagalo je devojkama iz skromnih porodica pripremom miraza i organizovalo čajanke, predavanja i pozorišne predstave, čime je otvaralo prostor za aktivno učešće žena u društvenom i kulturnom životu. Kada je La Gloria 1933. prestala sa radom, deo njenih aktivnosti preuzela je organizacija La Humanidad.

Podrška društvima koja su poput La Benevolencije izrasla iz želje za osavremenjivanjem jevrejske zajednice govori nam da je Jevrejski glas bio deo istih napora. Tako ovaj nedeljnik prati aktivnosti još tri vrlo aktivna društva koja su takođe od kraja devetnaestog veka svojim radom na razne načine podupirala ekonomski i kulturni razvoj, pre svega sefardske zajednice. U pitanju su Društvo za staranje o siromašnoj deci i porodiljama La Humanidad, zatim žensko društvo La Glorija i muzičko društvo La Lira.

Obezbeđivanje osnovnih potrepština za one najsiromašnije bila je misija udruženja La Humanidad, osnovanog 1894. godine kao dobrotvornog društva koje je obezbeđivalo po litru mleka za nove porodilje, a organizovalo je košer menzu i dnevni boravak za siromašnu decu. La Gloria je, s druge strane, bila fokusirana na žene, pripremala miraz za one najsiromašnije, ali i imala svoju pozorišnu trupu, organizovala čajanke i povremeno predavanja. Ideja je očito bila da se na osnovu dobročinstva izgradi jaka i aktivna zajednica sefardskih žena, pa je tako Jevrejski glas u januaru 1930. godine oglosio poziv na čajanku kod gospođe Majera Alteraca, Rahele, na kojoj se razgovaralo o problemima ženskog javnog rada. Sva ova društva su međusobno sarađivala i pomagala se, pa je tako, kada je La Gloria 1933. godine zatvorena, udruženje La Humanidad preuzelo brigu o šegrtkinjama.

Da se i razvitak kulturne scene smatrao delom modernizacijskih

procesa, vidi se kroz prostor koji je u Jevrejskom glasu dobila La Lira. Ovo društvo otpočelo je delatnost kao orkestar tamburica 1902. godine, ali je upamćeno po veoma uspešnom horu. U repertoaru La Lire vidne su tendencije slavljenja sefardske tradicionalne kulture, te su se na njemu mogle naći sefardske narodne pesmae – romanse, ali i Verdi i Wagner i moderni jugoslovenski kompozitori. La Lira je imala nastupe i u sinagogi, ali njena izvođenja moglo je čuti i šire građanstvo Sarajeva, npr. u Narodnom pozorištu. Jevrejski glas je pomno pratio La Lirin rad, njene turneje u Niš, Skoplje i Solun (1928), Beograd i Vojvodinu (1930), Palestinu (1934) i Bugarsku (1936). Posebno je bila na glasu njena godišnja zabava koja je, prema kazivanju lista, uvek bila dobro i rado posećena.

Bliska ovim idealima negovanja sefardske tradicije i kulture, ali i njihovom daljem razvijanju jeste tzv. Zagrebačka Esperanza, društvo sefardskih studenata iz cele Kraljevine Jugoslavije, ali opet dominantno iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Dopisnici Jevrejskog glasa javljaju o delovanju sarajevskih studenata, kako u Zagrebu, gde je npr. otvoren kurs jevrejsko-španskog jezika, tako i u Sarajevu, jer su ovi zagrebački studenati takođe bili aktivni učesnici društvenog života u Sarajevu.

Jevrejski glas je ključan za razumevanje uticaja jevrejskih društava na organizaciju slobodnog vremena članova i članica jevrejske zajednice. Početkom dvadesetog veka, takođe pod uticajem savremenih tendencija, javlja se interes za brigu o telu, pre svega kroz planinarenje i druge sportove. Planinarenje se razvilo kroz društva za jevrejsku omladinu Poale Cion i Hašomer Hacair koja su u vreme Jevrejskog glasa već bila na zalasku svojih aktivnosti. Ovu vrstu aktivnosti preuzeo je klub Makabi osnovan 1930. godine sa ciljem širenja sporta, pre svega među radničkom omladinom. Makabi je imao četiri sekcije: turističko-planinarsku, „lakoatletsku“, „tabl-tenis“, odnosno sekciju za

stoni tenis i fudbalsku. Iz Jevrejskog glasa saznajemo o uspesima i neuspesima svih sekcija. Među uspesima se ističe drugo mesto Rafaela Saloma, člana sekcije, na Svetskom prvenstvu u stonom tenisu. S druge strane, Jevrejski glas s rezignacijom izveštava o slabim rezultatima Makabijeve fudbalske sekcije.

Na stranicama Jevrejskog glasa takođe čitamo o sve većoj prisutnosti u društvenom životu sarajevskih članova jevrejske zajednice sa društvene margine, pre svega omladine iz nižih klasa. Vidljivost ovoj grupi donelo je pre svega društvo Matatja, društvo jevrejske radničke omladine, osnovano 1923. godine. Koliko je rad Matatje bio značajan, potvrdio je Jozef Levi kad je, kao reporter Jevrejskog glasa, 1930. godine nazvao Matatju glavnim društvom jevrejske omladine. O rastu i razvoju ovog udruženja saznajemo i kroz izveštaj iz 1932. godine u kojem se ističe da Matatja okuplja oko 850 članova. Jevrejski glas pomno prati širok program ovog udruženja usmeren ka obrazovanju, ali i zabavi. Tako nedeljnik oglašava pozive na predavanja i džez svirke u organizaciji Matatje, piše o radu literarne sekcije i biblioteke, dramskoj sekciji i njenim izvedbama „Gospođe Ministarke“ ili o lirskoj prozi Laure Papo Bohorete na judeošpanskom „Ožos Mios“ („Moje oči“), nastupu džez orkestra Kolibri. Ukratko, Jevrejski glas prepoznaje da Matatja daje ključne obrise omladinskom delovanju, podržava ga, i u njemu učestvuje.

Društva predstavljena u Jevrejskom glasu otkrivaju zajednicu koja je balansirala između očuvanja tradicije i prihvatanja tekovina modernog doba. Dok su stara udruženja nastavila da brinu o religijskim i socijalnim potrebama, nova su razvila obrazovanje, kulturu i omladinski aktivizam na način koji je odgovarao savremenim tokovima. Zajedno su oblikovala generacije obrazovanih i aktivnih članova zajednice, doprinela kulturnoj raznovrsnosti Sarajeva i ostavila dubok trag u njegovoj društvenoj istoriji. Jevrejski glas zato nije bio samo

hroničar, već svedok i kreator društvenih procesa u kojem jedna zajednica postaje važan činilac urbanog života.

O Jevrejkama u jugoslovenskom društvu između dva svjetska rata

mr. sci. Elma Softić - Kaunitz

Sarajevo

PROCESI koji su započeli uspostavom austrougarske uprave 1878. godine donijeli su ubrzanu modernizaciju Bosne i Hercegovine i snažno prožimanje evropskim idejama, naročito u urbanim sredinama s jevrejskim stanovništvom. Novi ekonomski uslovi i opšta pauperizacija posebno su pogodili žene, koje iz nužde rano ulaze na tržište rada i postaju aktivne učesnice društvenih promjena. Modernizacija je uzdrmala patrijarhalne obrasce i otvorila prostor za preispitivanje rodnih uloga, dok su se unutar jevrejskih zajednica razvijala humanitarna i kulturno-prosvjetna društva usmjerena na obrazovanje, solidarnost i socijalnu pomoć.

U tim okolnostima Jevrejke postaju sve vidljivije u javnom životu – kao humanitarke, prosvjetiteljice, spisateljice i umjetnice – afirmišući se kao nositeljice ideja emancipacije i društvene odgovornosti. Njihov javni angažman svjedoči o kontinuiranoj ženskoj tradiciji unutar jevrejske zajednice, koja je ostavila trajan trag u kulturnoj povijesti Sarajeva i Bosne i Hercegovine. U periodu između dva svjetska rata, naročito u deceniji uoči Drugog svjetskog rata, Jevrejke su imale zapaženu ulogu u intenzivnom društvenom i kulturnom životu zajednice, što se jasno ogleda i na stranicama Jevrejskog glasa (1930–1941).

Angažman Jevrejki obuhvata rad u humanitarnim, kulturnim, radničkim, cionističkim i sportskim društvima te u najmanje devet zvanično registrovanih ženskih jevrejskih udruženja i posebno u antifašis-

tičkom pokretu. Jevrejski glas je redovno izvještavao o aktivnostima ženskih udruženja izvještavajući i o njihovom humanitarnom i kulturnom radu.

Jevrejski glas donosi redovne izvještaje, bezmalo u svakom broju, o aktivnostima ženskih jevrejskih društava: La Humanidad, Sociedad de vižitar doljentas (Jevrejsko gospojinsko društvo za potpomaganje bolesnica Sarajevo), Jevrejsko aškenasko gospojinsko društvo, Društvo jevrejskih žena „Roš hodeš“ Sarajevo, Svjetski savez cionističkih žena WIZO, koji je imao svoje podružnice gotovo u svim mjestima u kojima su postojale jevrejske opštine. List izvještava i o akcijama drugih ženskih jevrejskih društava ili odbora, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u tadašnjoj Jugoslaviji.

Vrlo često je svoj prostor poklanjao društvu ženskog dobrotvornog društva (Jevrejskog ženskog dobrotvornog društva Sarajevo). La Humanidad je bilo najznačajnije žensko društvo osnovano 1894. godine. Osnivačica je bila Renata Alkalaj, a dugogodišnja predsjednica gđa Ilka Böhm koja se često spominje u Jevrejskom glasu u člancima o aktivnostima La Humanidad. Prvobitni cilj društva bilo je potpomaganje siromašnih žena, posebno porodilja i djece u svemu u čemu su oskudjevali: hrana, odjeća, ogrev i drugo. Kasnije, naročito nakon što je sa radom prestalo žensko društvo La Gloria, La Humanidad je preuzelo brigu za školovanje ženskog podmlatka, pa iz JG saznajemo da

je 1939. godine stipendirala 40 šegrta, dok je istovremeno nastavilo pomagati siromašne porodilje hranom nakon poroda, starije žene redovnim potporama, te je svake godine pred Hanuku opskrbljivalo oko 250 siromašne djece toplom odjećom i obućom. Posebnu ulogu u realizaciji ovih akcija imale su članice društva, koje su ne samo organizovale krojenje, šivenje i distribuciju pomoći, već su i lično radile sve pobrojano.

La Humanidad, ali i druga društva često su organizovala albaša svečanosti. Albaša znači odjenuti, obući. Albaša svečanost, o kojoj 3. januara 1930. godine izvještava Jevrejski glas bila je dobrotvorna svečanost koju su organizovale ženske jevrejske organizacije, posebno sefardska društva poput sarajevskog La Humanidad. Svečanost je imala za cilj prikupljanje pomoći za siromašne žene i djecu u vidu odjeće, posteljine i higijenskih potrepština. Predstavljala je spoj tradicije, ženske solidarnosti i modernog filantropskog djelovanja unutar zajednice. U judaizmu je humanitarno djelovanje micva – dobro djelo koje je i bogougodno djelo. Svako takvo djelo nije samo u skladu s osnovnim jevrejskim vrijednostima i vjerskim zakonima, već ima status vjerske naredbe. Prema jevrejskom zakonu svaki Jevrej i svaka Jevrejka moraju reagovati kada je ugrožen ljudski život (pikuah nefesh), suosjećati s onima koji pate (šituf bicaar) i posjećivati bolesne (bikur holim).

O jednoj takvoj albaša svečanosti La Humanidad u JG piše i Hana Ozmo. U broju od 12. decembra 1930. godine ona u članku „Socijalno humani rad u Sarajevu“, piše o suštini, važnosti i izazovima socijalno humanog rada.

„Odbornice ‘La Humanidad’ su žene-majke, žene-radnice, žene sa puno srca i osjećaja, a sa voljom, jakošću jednog muškarca. Jednom rijetkom i pohvalnom ustrajnošću išle su

naprijed. Za njih nije bilo prepreka i poteškoća. Ostavljale su svoje kuće, zanemarivale dužnosti majke i žene, pa su sjedile po mrzlim sobama, šile, krpile, prepravljale. Djeca su dolazila i odlazila. Trebalo je preko dvije stotine djece primiti, uvesti ih u Spisak, uzeti im mjeru za odijelo, pitati ko je, što je itd. To je bio težak i naporan rad od toliko mjeseci. I sve te žene, za divno čudo, pristupale su tom mučnom poslu sa lakoćom i ljubavlju. Iako, gotovo bez iznimke, pripadaju onoj klasi društva koje nije nikada osjetilo siromaštvo, a kamoli bijedu, one su sve ipak pokazale mnogo razumijevanja i mnogo srca za onu bijednu dječicu.“

Kao jedna od rijetkih autorica, koja je objavila autorski tekst na stranicama Jevrejskog glasa, Hana Ozmo je tokom kratkog života ostavila veliki trag. Rođena je 1900. godine u Olovu, a živjela je i radila u Sarajevu kao službenica. Aktivno je učestvovala u revolucionarnom radničkom pokretu i 1937. pristupila Komunističkoj partiji Jugoslavije te preuzela zadatak rada sa ženama. Ustaše su je uhapsile u drugoj polovini 1941. godine. Tokom ispitivanja i mučenja u sarajevskoj policiji nije ništa priznala. Nakon hapšenja odveli su je u logor Loborgrad, a zatim u Jasenovac, gdje je ubijena¹.

Jevrejski glas izvještava o albaša svečanostima vrlo često, pa tako u istom broju imamo i kratku crticu – Javna zahvala društva La Humanidad, gdje se odbor društva „zahvaljuje najsrdačnije svim podupirateljima“ koji su doprinijeli uspjehu albaša-akcije.

---

¹ Jaša Romano, *Jevreji u Jugoslaviji 1941–1945: Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata* (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 385.

Na stranicama Jevrejskog glas prostor je dobilo i društvo Sociedad de vižitar doljentas (Društvo za posjećivanje bolesnica). Prema pisanju Avrama Pinte, Sociedad de vižitar doljentos, osnovano je 1880. godine. Jevrejski glas od 24. jula 1936. donosi članak o ovom društvu i konstatuje da „je to „izgleda najstarije žensko udruženje“. U članku se kao osnivačica spominje „rubisa Abinun koja je već tada pokazivala mnogo smisla i razumijevanja za humani rad. Sama iz svoje inicijative svakog mjeseca, na roš hodeš (mlađak)³, pokojna rubisa je išla iz kuće u kuću, razumije se samo u bogatije i imućnije kuće, te je tražila priloge koje je docnije sama dijelila siromašnim i bolesnim ženama“. Rubisa Abinun, kojoj se u ovom članku ne spominje ime, vjerovatno je bila žena rav Avrama Abinuna – Gracijela, rođena Levi. Sociedad de vižitar doljentas pružalo je redovnu pomoć bolesnicama i staricama u hrani i novcu. Kao i La Humanidad i Sociedad de vižitar doljentas se često spominje u Jevrejskom glasu, pa članak iz 1939. navodi da je Društvo stalno pomagalo oko 150 štićenica, pružajući bolesnicama i starijim ženama novčanu pomoć, redovnu podjelu hrane, besplatne ljekarske preglede i lijekove, te sezonsko liječenje u banjama ili novčanu potporu za oporavak. Pod vodstvom predsjednice Rahele Altarac, društvo je svake zime organizovalo veliku akciju zbrinjavanja, tokom koje je stotinama starica i bolesnica dijeljena odjeća, rublje, posteljina, deke i madraci, uz oslanjanje na dobrovoljni rad članica i priloge iz Sarajeva i drugih krajeva.

---

2 Avram Pinto, Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine.(1987) Sarajevo. Veselin Masleša 147

3 **Roš hodeš** (mlađak, mladi mjesec) označava početak novog mjeseca u jevrejskom lunarnom kalendaru i ima status polupraznika. Često se naziva ženskim praznikom iako ga svetkuju svi i muškarci i žene, ali za žene ima posebno simboličko značenje koje je vezana uz priču o Zlatnom teletu kada su žene odbile sudjelovati u prikupljanju materijala za izradu idola, odnosno odbile su dati svoj zlatni nakit. Za nagradu im je poklonjen Roš Hodeš kao dan koj žene obilježavaju na svoj poseban način način.

Članak „Rad ženskog odbora za gradnju hrama – Sarajevske dame darovale su svetište hrama“, od 30. septembra 1930. godine, posebno pohvalno piše o aktivnostima jevrejskih žena.

„I za naše žene moglo bi se reći da su slijedile ovaj divan primjer religiozne požrtvovanosti od svojih pramajki. Velikom ljubavi one su neumorno skupljale sitne priloge, davale svaku pa i najmanju uštedu i dragocjenosti svoje za hram (...) Najljepši ures hrama, veličanstveno svetište i krasan oltar“ .⁴

Da bi bilo jasno koliko je ovo značajno treba znati da su žene u judaizmu izuzete od obavljanja religioznih dužnosti u sinagogama, što je u vrijeme izgradnje velikog sefardskog hrama u Sarajevu, kao i tokom prethodnih milenija jevrejske povijesti, bilo rezervirano isključivo za muškarce.

Dalje, članak obavještava da su se u novembru 1926. sastaju odbornice društava „Humanidad“ i „Sociedad de vižitar doljentes“, kao i mnoge druge koje su željele učestvovati, i formiraju „Ženski odbor za gradnju hrama“. U njemu su sarađivale Rahela A. Altarac, Sida S. Alkalay, Erna M. Alkalay, Klari J. Alkalay, Rožika M. Alkalay, Mizi J. Alkalay Rifka G. Alevi, Anica Dr. Atias, Ilka D. Böhm, Hani S. Danon, Loni I. Danon, Lenka J. Danon, Klari M. Danon, Rita C. Danon, Bonči H. Daniti, Erna M. Demajo, Vida V. Finzi, Bukica M. Finzi, Rena J. Finzi, Bukica M. Gaon, Esperansa Israel, Regica Eliša Kabiljo, Dona A. Kajon, Dona S. Katan Rifka

---

4 Kad je Mojsije pozvao narod da donese darove za Svetište (Izl. 35:22), žene su prve skinule svoj nakit i prinijele ga Bogu, dok su muškarci došli tek „uz njih“. Midraš (*Tanhuma, Pekudei 9*) pripovijeda da su dale i svoja ogledala, a Bog taj dar proglasi najuzvišenijim, jer su uz pomoć ogledala održavale svoju ljepotu i erotsku privlačnost za svoje robovskim radom iscrpljene muževe i tako u egipatskom ropstvu održale život naroda. Zato tradicija uči da je žrtva žena – moralna, materijalna i tjelesna – temelj svake Božje kuće, pa i samog Hrama.

dra Levi, Klarica I. Levi, Lunči E. Musafia, Debora Dr. Papo, Pepi Dr. Pinto, Rifka B. Pinto, Lea M. Pinto, Tilda S. Pinto, Erna S. Salom, Majka I. Salom, Bukica Z. Salom, Reni R. Tolentino.

S obzirom na gore spomenuta imena, navodim i crticu iz Jevrejskog glasa od 25. decembra 1931. godine pod naslovom „Pismo Jevrejskom glasu“. U tom pismu predsjednica Humanidada Ilka Böhm zahvaljuje se uredniku na „opširnom i lijepom članku o našoj ‘Albaša svečanosti’, ali želi da primijeti da su spomenute samo neke od suradnica koje su učestvovala u organizaciji, dok su druge izostavljene“.

„To je bio i uzrok zašto ja nisam u svom skromnom referatu mogla spomenuti ni jedno ime, jer bi onda, doista morala svaku pojedinu gospođu napose istaći“, zaključuje Böhm. Ova skromnost je ono što je odlikovalo rad ženskih organizacija – ali i svih drugih jevrejskih dobrotvornih organizacija – kako sefardskih tako i aškenaskih: dobročinstva se rade u tišini.

Jevrejski glas piše i o humanitarnim aktivnostima ženskih jevrejskih udruženja iz Beograda. Posebno je zanimljiv članak „Dorćol i njegov dom ženskog jevrejskog društva“, u kojem, u oktobru 1938. godine, Moris Abinun piše:

„U poslednje vreme najaktivnije je Jevrejsko žensko društvo koje je razgranalo svoju delatnost čak i preko svojih redovnih mogućnosti. Ne treba hvaliti već videti i priznati. Sazidali su u srcu Dorćola divni društveni dom. Najlepša zgrada u ovom kraju. Dobrotom vredne predsednice Jelene Demajo⁵ prokrstaro

---

5 **Jelena Demajo** (1876-1942) bila je sefardska Jevrejka iz Beograda, učiteljica i pionirka ženskog društvenog rada. Kao predsjednica Jevrejskog ženskog društva organizovala je obrazovne, humanitarne i zdravstvene programe za žene i djecu, uključujući osnivanje doma

sam zgradu od podrum do tavana. Toliko svetlosti i ostvarenih obećanja (...) Bogate trpeze za decu, obdaništa, privremena prihvatilišta, prostrane učionice, savetovališta za mlade majke, moderna kuhinja i štednjaci, kupaone sa tuševima, uvek topla i hladna voda, centralno grejanje, sobe za student, sala za igru, zabavu i bioskopske predstave, atelje za slikare, terasa u staklu, dvorište sa peskom i drugo“.

Jevrejski glas redovno je izvještavao o kulturnim događajima koje su organizovale jevrejske institucije ili u kojima su učestvovali Jevreji i Jevrejke. Ti zapisi pokazuju da je i kulturna scena žena bila živa i prisutna.

Tako u Jevrejskom glasu čitamo o referatu „naše odlične sefardske radnice Soke B. Josif iz Beograda“ koja je govorila na španjolskom jeziku na Balkanskoj konferenciji sefardskih Jevreja; kako je u Narodnom pozorištu klub „Maks Nordau“ iz Beograda odigrao predstavu „Kraljica Ester“ u preradi gđe Estire Ruso; najavu predavanja docentkinje Alice Jacob Loewson, koja će govoriti o „profanoj jevrejskoj glazbi“ i izvesti „najznačajnije tvorevine jevrejske narodne i umjetne glazbe“.

Jevrejski glas nije propustio da najavi godišnju zabavu Aškenaskog gospojinskog društva „u korist obdarivanja za hanuku i u korist Doma za starce i starice“ na kojoj će biti izveden muzički program u kojem će sudjelovati gđa Riki Kabiljo, Estera Altarac, gđica Karola Rade, te gospoda Šternberg, Wiener, Winternitz i Fertig.

---

za djecu i savjetovališta za majke 1938. godine Njeno djelovanje označilo je prelazak Jevrejki iz patrijarhalne privatne sfere u javni život i društveni angažman. Demajo je razvila rani oblik profesionalnog socijalnog rada i brige za zajednicu, spajajući obrazovanje, solidarnost i emancipaciju. Smatra se jednom od najznačajnijih Jevrejki i društvenih radnica međuratnog Beograda.

Zanimljiva je najava izvedbe drame „Sud“, hebrejske književnice Bat Dori⁶ na pozornici jevrejskog Kulturbunda u Berlinu 1938. godine. Ne znamo da li je predstava zaista i izvedena, s obzirom na to da su nacistički progoni uveliko ograničili rad jevrejskih kulturnih institucija i slobodu javnog okupljanja. Ipak, sama najava svjedoči o upornosti i hrabrosti jevrejske zajednice da održi kulturni život i u trenutku kada je bio gotovo zabranjen. Ono što iz Jevrejskog glasa saznajemo za sličan događaj iste godine, ali u Beču. Tada je najavljeni nastup mlade jevrejske pijanistkinje Rut Hilde Somer otkazan nakon Anschlusa. U vijesti o zabavi koju organizuje Aškenasko gospojinsko društvo, a radi prikupljanja sredstava za ferijalnu koloniju, navodi se da će tom prilikom djeca izvesti igrokaz koji je napisala „naša poznata spisateljica iz dječije literature gđa Milica Miron“. Možda bismo iz ove kratke napomene o autorici brzopeto mogli zaključiti da je Milica Miron Jevrejka. No, dječija spisateljica Milica Miron nema jevrejske korijene, niti porodične veze sa jevrejskom zajednicom. Ona je za autora teksta bila „naša“ spisateljica. Ova kratka vijest svjedoči o tome koliko je jevrejsko društveno tkivo u međuratnom jugoslovenskom društvu bilo živo, samouvjereno i otvoreno, te koliko je prirodno funkcionisalo u širem kulturnom prostoru, zadržavajući pritom jasno izražen vlastiti identitet i institucionalnu autonomiju.

Da li ste čuli za jevrejsko-kinesku književnicu Ho-Ro-Ze⁷? „Jedna od najpopularnijih književnica u Kini jeste gospođa Ho-Ro-Ze, koja je

---

6 Shulamit Bat Dori je bila Jevrejka porijeklom iz Poljske/Palestine u vrijeme Mandata

7 Jevrejsko-kineska spisateljica Stéphanie Rosen-Hoa poznata pod pseudonimom Ho-Ro-Se, (Poljakinja čije je djevojački Rozenal) živjela je i stvarala u Kini dvadesetih i tridesetih godina XX vijeka. Njen roman *Love and Duty* (1924) postao je jedno od najčitanijih djela tog perioda, s temama ljubavi, obrazovanja žena i sukoba tradicije i modernosti. Po njemu je 1931. snimljen istoimeni nijemi film, koji je danas klasik ranog šangajskog filma.

Jevrejka. Njena knjiga *Ljubav i dužnost*, jedna je od najrasprostranjenijih i najčitanijih knjiga u Kini, a izašla je u pola miliona primjeraka”. Iako ne često, ipak se u jevrejskom glasu u ulozi autorica pojavljuju žene – posebno Laura Papo Bohoreta, a kako je kulturna scena obilovala posebno koncertima, često se mogu pročitati članci o nastupima umjetnica.

Osim Hane Ozmo, među autoricama se pojavljuje i spisateljica Gerty Kelemen s pričom *Mrtvo groblje*. Gerty Kelemen bila je mlada jevrejska književnica koja je tridesetih godina 20. stoljeća objavljivala kratku prozu u bečkim nedjeljnicima *Das Wort der Frau* (Ženski glas) i *Das Kleine Blatt* (Mali glasnik). U svojim tekstovima bavila se svakodnevicom ženskog života, njenom intimom, brakom i prijateljstvom. Ponekad je objavljivala pod pseudonimom Dorith Lilian. Pripadala je krugu mladih bečkih umjetnika i intelektualaca. Danas se zna za njene kratke priče: *Der arme, reiche König* (Siromašni, bogati kralj⁸), *Das Klingen* (Zvuk zvona⁹), *Moderne Ehe* (Moderni brak), *Liebe, kleine Schwester* (Draga mala sestro¹⁰), *Der tote Friedhof* (Mrtvo groblje¹¹) – pripovjetka koja je objavljena u Jevrejskom glasu. Austriju je napustila 1938. i preselila se sa mužem u Holandiju. Bila je deportovana u logore Westerbork i Bergen-Belsen, te preživjela rat, nakon čega je njena dokumentarna ostavština pohranjena u arhivu NIOD-a u fondu Hanemann–Kelemen. Njeno književno djelovanje danas se prepoznaje kao dio evropske jevrejske modernističke scene čiji je kontinuitet nasilno prekinut, ali arhivski sačuvan. Jevrejski glas objavljuje i kratak članak pod naslovom „Gđa Estira Š. Ruso, prva Jevrejka književnica na

---

8 Prevod: ESK

9 Prevod: ESK

10 Prevod: ESK

11 Prevod: I Olszewski – Jevrejski glas

Jaliji, nekad ljepotica, danas živi povučeno i usamljeno“. Estira Š. Ruso bila je jedna od ključnih pedagoških figura beogradske jevrejske zajednice i centralna ličnost ženske škole na Jaliji/Dorćolu. Više od trideset godina njenog predanog prosvjetnog, nacionalnog i humanog rada oblikovalo je obrazovanje i vrijednosni horizont generacija djece, a savremeni izvori ističu da su „kod agilne Estire Ruso“ učenici za svega godinu dana savladavali srpski jezik i propisani nastavni program. Njen dugogodišnji i kontinuirani doprinos prepoznat je već za života, što potvrđuje Spomenica objavljena 1924. godine u njenu čast. Pored nastavničkog rada, aktivno je učestvovala u kulturnom životu zajednice, pripremajući školske i društvene priredbe, te ostavljajući i autorski trag: navodi se kao autorica didaktičkog teksta Biblijske pouke namijenjenog učenicima Mojsijeve vjere, kao i dramskog komada izvedenog u okviru školskih aktivnosti, o čemu svjedoči novinski izvještaj iz Jevrejskog glasa iz 1931. godine.

Novija sekundarna literatura o obrazovanju i kulturnom razvitku jevrejskih žena u Beogradu ističe Estiru Kalmić-Ruso kao najpoznatiju učiteljicu na Jaliji, s neprekinutim radom tokom tri decenije, oslanjajući se i na sačuvane materijale Jevrejskog istorijskog muzeja. Sačuvani izvori – spomenice, novinski zapisi i muzejska građa – potvrđuju kontinuitet njenog djelovanja od kraja 19. stoljeća do tridesetih godina 20. stoljeća, kao i njen trajan utjecaj na obrazovni i kulturni život zajednice. Članak o Estiri Š. Ruso potpisuje Sofija Nahman.

Izuzetak među svima ipak je bila Laura Papo Bohoreta – spisateljica, prevoditeljica, etnografkinja i prva sefardska feministkinja u Bosni i Hercegovini.

U Jevrejskom glasu njeno se ime često pojavljuje i to u različitim kontekstima: kao autorice, prevoditeljice i kulturne radnice. List je s posebnim ponosom pratio uspjeh njene drame Esterka u izvedbi je-

vrejske radničke omladinske zajednice „Matatja“ u Sarajevu, kao i kasnija izvođenja u Beogradu u više članaka. Dužina i učestalost tekstova posvećenih Lauri Papo Bohoreti u Jevrejskom glasu sami po sebi govore o njenom statusu u jevrejskoj zajednici. Osim toga, njeni autorski tekstovi na jevrejsko-španjolskom jeziku objavljeni su više puta u listu gotovo od njegovog prvog izlaska. Ime joj se spominjalo i uz druge kulturne aktivnosti, kao i uz ranije projekte organizacije WIZO, čime se potvrđuje njen širok i dugotrajan angažman u kulturnom i društvenom životu sarajevske jevrejske zajednice.

U broju 10 od 23. marta 1928. godine nailazimo njeno ime i njen pozdravni govor povodom posjete Nahuma Sokolov (1859–1936), jednog od najutjecajnijih lidera svjetskog cionističkog pokreta i predsjednik Svjetske cionističke organizacije. Nahum Sokolov boravio je u Sarajevu 1928. godine tokom trodnevne posjete (14-17. mart), koja je imala izuzetan simbolički i politički značaj za lokalnu jevrejsku zajednicu. Dočekali su ga i ispred sarajevskog jevrejstva pozdravili sefardski i aškenaski nadržabin, kao i svi istaknuti prvaci obje zajednice, dok ga je u ime sarajevskih jevrejskih ženskih društava pozdravila Ilka Böhm, predsjednica društva La Humanidad. Tokom boravka održao je veliki skup u Narodnom pozorištu, a 17. marta se sastao s jevrejskim ženama, kada je osnovana sarajevska podružnica WIZO, na čijem je skupu govorila i Laura Papo Bohoreta o čemu JG piše: Prva je uzela riječ Laura Papo – Bohoreta, koja je na lijepom špansko-jevrejskom jeziku pozdravila uvaženog gosta. Ona je među ostalim, rekla: „Poštovani gospodine i vođo našeg naroda! U ime svojih sestara, naših majki i baka, onih naših majki iz periferije koje daju oblik i sadržaj našem jevrejstvu, pozdravljam Vas i želim dobrodošlicu. Vaš dolazak u našu sredinu, a specijalno među jevrejske žene pripraviće teren za jedan novi i aktivni cionistički život u našim porodicama. Od jevrejske žene se traži saradnja na obnovnom djelu. Ona je izdala stoljećima živote svojih sinova za tuđe zemlje i države, a zašto ne bi sada vršila svoje dužnosti i davala svoje

žrtve kad to od nas zahtijeva Erec-Izrael.“

Ovdje ćemo završiti ovaj kratki osvrt na veliku Bohoretu. Bohoreta je, nakon što su 1941. godine ustaše uhapsile i deportovale oba nje-na sina, Leona i Bar-Kohbu Papo, nakon čega su ubijena u logorima Nezavisne Države Hrvatske, umrla je u Sarajevu 12. jula 1942. godine, iscrpljena bolešću i tugom. Sahranjena je tiho na jevrejskom groblju Borak u Sarajevu, bez obilježenog groba. Mjesto njenog ukopa danas nije poznato.

Cionizam je nastao krajem 19. stoljeća kao moderni jevrejski nacionalni pokret koji je zagovarao povratak u Palestinu i izgradnju jevrejskog nacionalnog doma, kroz političko djelovanje, kulturnu obnovu i organizovano naseljavanje u tadašnjem britanskom mandatu Palestine (današnji Izrael). Tokom 1930-ih godina ideje cionističkog pokreta snažno su odjekivale i u Bosni i Hercegovini, gdje su se kroz rad lokalnih cionističkih organizacija, omladinskih i ženskih društava, poput WIZO-a, povezivale humanitarne, obrazovne i nacionalne aktivnosti sarajevske jevrejske zajednice s globalnim tokovima pokreta, te izražavao nadu u preporod i sigurnost u vrijeme rastućeg antisemitizma u Evropi.

Jevrejski glas redovno je izvještavao o cionističkim aktivnostima, situaciji u Palestini i radu organizacija poput Svjetske organizacije cionističkih žena (Women's International Zionist Organization, WIZO) i Fonda za trajni razvoj Izraela ili, u širem značenju, Jevrejskog nacionalnog fonda (Keren Kayemeth Lelsrael, KKL), koje su okupljale i obrazovale žene.

Iz brojnih članaka jasno je da su Jevrejke bile politički svjesne i društveno aktivne, organizovale i vodile priredbe, predavanja i akcije prikupljanja priloga za obnovu Erec Jisraela. Kulminacija tog

angažmana bila je Šesta zemaljska konferencija cionističkih žena Jugoslavije, održana u Sarajevu 1937. godine, kojoj je Jevrejski glas posvetio izuzetnu pažnju. Međutim, ta konferencija ne pojavljuje se kao iznenađan vrhunac, već kao logičan nastavak procesa koji se može pratiti i u ranijim skupovima Saveza – prije svega u izvještajima o Četvrtoj zemaljskoj konferenciji u Zagrebu i Petoj u Beogradu – gdje se već jasno uočavaju obrasci organizovanog rada, tematski prioriteti i rastuća uloga jevrejskih žena u cionističkom pokretu.

IV zemaljska konferencija jugoslovenske WIZO (Zagreb, 1933)

Četvrta zemaljska konferencija WIZO u Zagrebu pokazuje već zrelu organizaciju ženskog cionističkog rada, u kojoj se disciplina, kontinuitet i jasno postavljeni ciljevi podrazumijevaju. Iz izvještaja je vidljivo da se rad žena ne svodi na simboličnu podršku, već na konkretne programe: humanitarne akcije, obrazovanje, kulturni rad i organizacijsko umrežavanje. Ton članka sugerira sklad između ideala i svakodnevice – WIZO djeluje tiho, ali sigurno, kao stabilna infrastruktura budućnosti.

V zemaljska konferencija Saveza cionističkih žena Jugoslavije (Beograd, 1935)

Beogradska konferencija donosi naglašeno političku zrelost pokreta, uz jasnu svijest o pogoršanju evropskih prilika i rastućoj prijetnji antisemitizma. Poseban akcenat stavljen je na propagandni, obrazovni i omladinski rad, kao i na odgovornost žena u pripremi zajednice za

neizvjesnu budućnost. U tekstu se osjeća ozbiljnost trenutka, ali i uvjerenje da su upravo žene nositeljice kontinuiteta i otpornosti.

VI zemaljska konferencija Saveza cionističkih žena Jugoslavije, održana u Sarajevu

VI zemaljska konferencija Saveza cionističkih žena Jugoslavije, održana u Sarajevu od 11. do 13. decembra 1937. godine, bila je mnogo više od redovnog organizacijskog okupljanja: predstavljala je zreli izraz jednog pokreta koji je izrastao iz svakodnevnog rada, discipline i uvjerenja. Činjenica da je gotovo svako mjesto u kojem je djelovala jevrejska ženska organizacija imalo i svoju WIZO podružnicu govori o širini i dubini tog angažmana, ali i o tome koliko se na jevrejsko žensko društvo ozbiljno računalo kao na nositelja humanitarnog i nacionalnog rada za cionističke ideale. Sarajevo se tih dana pokazuje kao prirodno središte tog svijeta – prostor susreta lokalnog iskustva i globalne ideje, rada “na terenu” i vizije Palestine.

Svečano otvaranje konferencije, govori predsjednice sarajevske grupe Pepi Pinto i predsjednice Saveza Julije Kenig iz Zagreba, kao i brojni pozdravi vjerskih i općinskih autoriteta, svjedoče o društvenom ugledu koji su cionističke žene uživale unutar zajednice. Izvještaji ženskih društava – od “La Humanidad” do Aškenaskog gospojinskog društva i “Sociedad de vižitar doljentas” – otkrivaju organsku isprepletenost humanitarnog, socijalnog i nacionalnog rada, u kojem briga za bolesne, djecu i siromašne nije bila odvojena od ideje kolektivne budućnosti. Referati o kulturnom radu, obrazovanju i njegovanju jevrejske duhovnosti dodatno naglašavaju da je riječ o pokretu koji je jednako ulagao u sadašnjost zajednice i u njenu dugoročnu održivost.

Nije slučajno da “Jevrejski glas” ovim skupovima i aktivnostima posvećuje veliku pažnju, bilježeći ne samo konferencije nego i predavanja, gostovanja i javne nastupe liderica i aktivistica cionističkog pokreta. Imena poput dr. Rahel Klompus ili dr. Pepi Pinto pojavljuju se u izvještajima iz Sarajeva, ali i iz manjih sredina i udruženja, poput Zavidovića, čime se jasno pokazuje kako je cionistička ideja cirkulirala kroz mrežu ženskih organizacija i dopirala do različitih lokalnih zajednica. U tom svjetlu, konferencija iz decembra 1937. ne stoji kao izoliran događaj, već kao zgusnuti trenutak jednog šireg procesa u kojem su jevrejske žene u Bosni i Hercegovini bile vidljive, organizirane i historijski djelatne.

U izvještaju o VI zemaljskoj konferenciji Saveza cionističkih žena Jugoslavije (Jevrejski glas, br. 50/504, 17. 12. 1937), kao govornice, autorice referata ili aktivistice navode se: Pepi Pinto, Julija Kenig, Mira Vajler, Sofija Semnic, Hilda Klajn, Ruta Gotlib, Sabina Mat, Klara Levi, Paula Ves, gđa Haker, gđa Nojman i gđa Benjamin Pinto.

Čitajući “Jevrejski glas” danas, gotovo je nemoguće ostati ravnodušan prema zastupljenosti ženskih imena, inicijativa i glasova koji se iz broja u broj pomaljaju bez velike buke, ali s izuzetnom postojanošću. Jevrejke međuratnog Sarajeva i Jugoslavije ne pojavljuju se tu kao izuzetak ili fusnota, nego kao sastavni dio društvenog tkiva: organizirane, obrazovane, solidarne i svjesne svijeta u kojem žive. Njihov rad – u humanitarnim društvima, kulturi, obrazovanju, cionističkim i radničkim organizacijama – pokazuje koliko je javni prostor zajednice bio širok i propustan, a identitet živ, samopouzdan i otvoren.

“Jevrejski glas” nije samo bilježio njihove aktivnosti; on ih je podrazumijevao, pratio i ozbiljno shvatao, dajući im prostor koji nije tražio opravdanje. Upravo u toj svakodnevnosti – u izvještajima, kratkim vijestima, zahvalnicama, najavama i autorskim tekstovima – skriva se mož-

da njegova najveća vrijednost: on nam omogućava da vidimo kako je izgledao jedan svijet u kojem su jevrejske žene bile i tihe i glasne, i skromne i odlučne, i duboko ukorijenjene u tradiciju i okrenute budućnosti. Zbog toga se “Jevrejski glas” ne čita samo kao historijski izvor, nego i kao poziv na pažljivo, znatiželjno čitanje – onaj koji nas podsjeća da su mnoge važne priče već ispisane, samo ih treba ponovo čuti.

Serafina

Boro Kontić,
Direktor Mediacentra Sarajevo

NEGDJE SREDINOM JUNA 1929, na zahtjev Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu pripremila je “Spisak listova sa svim podacima”, a koji se štampaju na području grada Sarajeva.

Spisak na sedamnaest stranica bilježi trideset i jedne novine. Najčitanija je bila “Večernja pošta” sa 7.500 primjeraka. Osim dnevne štampe (“Jugoslovenski list”, “Večernja pošta”, “Bosanska pošta”), postojale su novine posvećene kulturi, religiji, zatim specijalna izdanja za ljekare, željezničare, umirovljenike, šumare, planinare, artiljerce i ruske izbjeglice u Sarajevu.

Za “Jevrejski glas” policijski izvori navode: “Izlazi svakog petka. Izdaje dr Žiga Bauer. Glavni urednici su on i David Levi, a saradnici su dr Vita Kajon i dr Braco Poljokan. Štampa se u 1200 primjeraka. Prava lista je cionistički. Prije je izlazio pod imenom ‘Jevrejski život’”. Policijski dokument, iako kratak, uspio je biti i netačan. Dr. Braco Poljokan je, još od prvog broja “Jevrejskog glasa”, 13. januara 1928, bio odgovorni urednik ovog lista. Vrlo brzo, 14. novembra 1930, upisat će se u impresum kao vlasnik i odgovorno lice “Jevrejskog glasa”. Ostat će na tim pozicijama do 15. aprila 1941. kada je objavljen posljednji broj “Jevrejskog glasa”.

U vrijeme kada Braco Poljokan počinje svoju novinarsku karijeru, Sarajevo je tih kasnih 1920-ih godina, piše jedan hroničar, bilo “manje provincijsko mjesto koje je brojalo šezdeset hiljada stanovnika u

kojem su bile cijenjene i poštovane – vlast, imovina i društvene veze”. Autor ovog neveselog zaključka je mladi pisac, ljevičar, tako da ni nastavak nije neočekivan: “književni ugled i pjesnička slava nisu bili ni značajni ni važni ljudima u Sarajevu okrenutim praktičnim stvarima, izdržavanju porodice i sticanju”.

Jedan od najupadljivijih likova tadašnjeg Sarajeva, tvrdi ovaj hroničar, bio je gimnazijski profesor filozofije i povremeno pjesnik Mihailo M. Opisuje ga: “Kao preslikan sa poznatog portreta pjesnika Branka Radičevića, prešao pedesetu, kose do ramena, crno omaštene, u bijeloj košulji sa visokim ‘fatermader’ okovratnikom i velikom crnom ‘lavalijer’ mašnom, u crnom kaputu od prugastog somota, crnim, uzanim, gotovo uz kosti pripijenim pantalonama i crnim šeširom širokog oboda” da bi karikaturalni portret okončao poentom: „Ličio je na portret nošen na motki u crkvenoj ili protestnoj povorci.”

Na jednoj književnoj večeri “Grupe sarajevskih književnika” ovaj živopisni lik recitirao je svoju pjesmu “Serafina”. Valjda ga je ovo neobično ime toliko opčinilo da je “sastavio” dvadesetak rimovanih stihova. Po sjećanju hroničara, što pjesmu nije učinilo ništa boljom, tekst je glasio otprilike ovako:

*Lepa moma, mnogo fina
Ime joj je Serafina,
Oči su joj dva rubina
Mila sestra – Serafina...*

I tako unedogled. Po starom sarajevskom običaju, preživjelom do danas, nakon sličnih javnih nastupa, riječ Serafina je munjevito postala jedna od gradskih poštapalica. Hroničar zapisuje kako se na spoljnjem stepeništu, jednom od izlaza iz Narodnog pozorišta našao: “mladi advokat Poljokan, spadalo i šaljivdžija, koji se posjetiocima redom javljao, skidajući šešir, klanjajući se i umjesto da im nazove – Dobro večer ili poželi laku noć – pozdravljao ih sa Serafina, Serafina”. To su prihvatili, uglavnom gimnazijalci, i od tada je na sarajevskim ulicama i šetalištima dugo vremena korišten pozdrav Serafina. Sve “dok nismo izmislili neku novu podvalu a ovu zaboravili”.

Isak, Braco Poljokan, potomak ugledne banjalučke porodice, u to vrijeme imao je nešto više od 30 godina i završen Pravni fakultet. Studirao je u Gracu, Beču i Parizu. Doktorirao je na Sorboni sa tezom o ratnim zločinima (Le Crime de Guerre). Govorio je nekoliko stranih jezika, navodi se, engleski, francuski, italijanski, španski, njemački. U telefonskom imeniku Sarajeva iz tridesetih godina prošlog vijeka piše: Poljokan dr. Braco, advokat, kancelarija i stan Vojvode Stepe 25. Broj telefona 21-17.

Bio je jedini finansijer “Jevrejskog glasa”. Pisao je uvodnike, feljtone reportaže, monografije, učestvovao u polemikama. Štampu je smatrao “regulatorom i budnom kontrolom javnog života”. Njegovim ulaskom u jevrejsku općinu počinju korisne reforme – od uvođenja savremene administracije, modernog arhiva i dokumentiranja historije sve do gradnje velikog sefardskog hrama, monumentalnog zdanja u centru Sarajeva, otvorenog septembra 1930. Razvija se i ideja o gradnji Jevrejskog muzeja.

U političkoj orijentaciji, piše profesor Avram Pinto, Braco Poljokan je pripadao građanskim liberalima, ali je “istovremeno (je) bio sanjalica, pjesnik i boem”.

Spominje ga Moni Finci u jednom tekstu o saradnji ljevičara sa jevrejskim radničkim omladinskim pokretom “Matatja” uoči Drugog svjetskog rata. Finci kaže da su “utanačili sa dr Poljokanom saradnju da članovi ‘Mataje’ glasaju za opoziciju a ne profašističku vladu dr Stojadinovića”.

Braco Poljokan otvara stranice “Jevrejskog glasa” za najpoznatija imena sefardske zajednice, među kojima su: dr. Samuel Pinto, Paulina Albala, dr. Isak Samokovlija, dr. Samuel Kamhi, Aron Alkalaj, dr. Isak Izrael, Moni Finci, dr. Samuel Romano, dr. Ješua Kajon, Jakica Atijas i dr. Kalmi Baruh, koji na Makabejskoj svečanosti, u Sarajevu decembra 1930, govoreći o zlatnom dobu historije Sefarda u Španiji, podsjeća prisutne na to da se “sa velikim epohama istorije dešava isto što i sa velikim književnim djelima – mnogo ljudi o njima govori, a malo ih poznaju”.

U isto ovo vrijeme, poput najosjetljivijeg seizmografa, “Jevrejski glas” bilježi prve antisemitske izgrede u Austriji i Njemačkoj, gdje se demoliraju poznate kafane, banke i trgovine s jevrejskim firmama kao uvod u holokaust, u kojem će, deceniju kasnije, biti ubijeno šest miliona duša i najveći dio sarajevskih Jevreja. Braco Poljokan uspio je izbjeći prvi val ustaškog terora u Sarajevu nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Prebacio se u Split, koji je bio pod italijanskom upravom. Iz Splita je otišao u partizane. Poginuo je za vrijeme Desanta na Drvar maja 1944.

Radionica “Kulturno naslijeđe kroz umjetnički izražaj za turizam”

Mediacentar Sarajevo je kroz realizaciju projekta *Oživljavanje jevrejske kulture na Zapadnom Balkanu* u svoj online digitalni arhiv Infobiro uvrstio časopis „**Jevrejski glas**“, koji je izlazio u Sarajevu u periodu od 1930. do 1941. godine. Pohrani sadržaja „Jevrejskog glasa“ u arhiv Infobiro, kao modelu za njegovu pretraživost i dugotrajnu dostupnost, prethodilo je istraživanje i analiza sadržaja, provedena primjenom *Metodologije za analizu časopisa* koju je razvila partnerska organizacija na projektu – Institut za filozofiju i društvenu teoriju iz Beograda.

U okviru projekta u saradnji sa partnerskom organizacijom Hagada iz Sarajeva (Asocijacija za podršku i promociju Jevrejske kulture, tradicije i turističkih potencijala Hagada) organizovana je i dvodnevna radionica u Sarajevu (4. i 5. decembar 2025. godine). Na radionici su se okupili mladi umjetnici iz Sarajeva i Beograda s ciljem istraživanja i savremene interpretacije jevrejske baštine i kulture u Bosni i Hercegovini. Tokom programa, studenti i studentice Ilda Halilčević, Luka Šibinac, Nadja Mihić, Tamara Radović, Una Mazrak i Vuk Bijelić imali su priliku da se upoznaju s historijom, tradicijom i slojevitim kulturnim naslijeđem jevrejske zajednice, ali i da istraže potencijale dizajna kao alata za njegovu savremenu promociju i reinterpretaciju.

Radionica je bila usmjerena na povezivanje teorijskog znanja i praktičnog rada. Kroz vlastita dizajnerska rješenja, učesnici su

artikulisali nove vizuelne i konceptualne pristupe predstavljanju kulturnog naslijeđa. Rezultati ovog procesa potvrđuju da je moguće tradicionalne sadržaje uspješno prenijeti u savremeni kontekst, čineći ih dostupnijim i relevantnijim savremenoj publici.

Ovaj dio publikacije donosi pregled nastalih radova koji, kroz kreativne interpretacije, otvaraju dijalog između prošlosti i sadašnjosti te potvrđuju značaj interdisciplinarnog pristupa u očuvanju i revitalizaciji kulturne baštine.

Projekat se realizuje uz podršku UNESCO-a, u okviru regionalne inicijative *Kultura i kreativnost za Zapadni Balkan*, koju finansira Evropska unija.

Muzej Jevreja

Velika avlija
Laure Papo Bohorete
Sarajevo
novihram@bih.net.ba

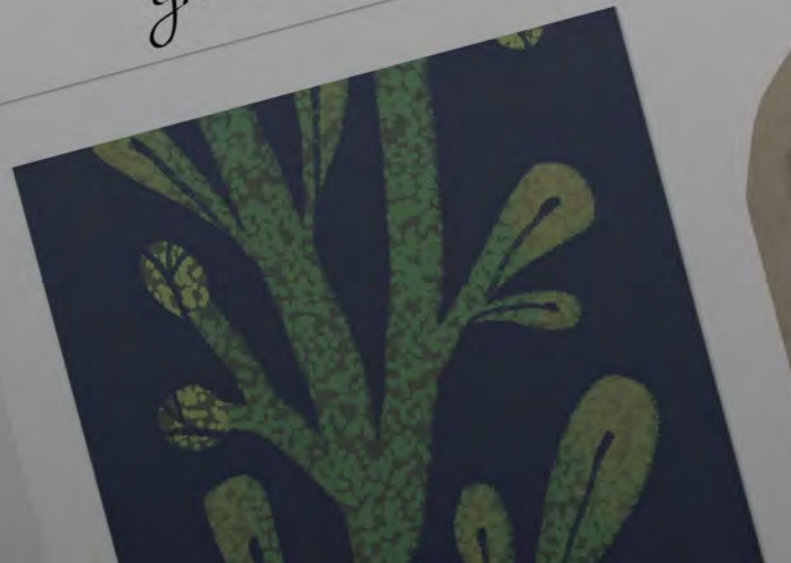
Si se beve
kale sufrir
Si no se
sufri no es bivar
Si vien dias de
amargar
El kante aze todo
uvidar

Ako se živi
mora i da se pati
Ako se ne pati onda
to nije život
Ako dođu dani teškoća
Pjesma će učiniti da
se zaborave

QR
kod

Greta Ferušić

uvod

sadrž

četna

pjesma

arenika

Animirani muzički video

“Ocho Kandelikas” - Flory Jagoda

Tamara Radović,
studentica

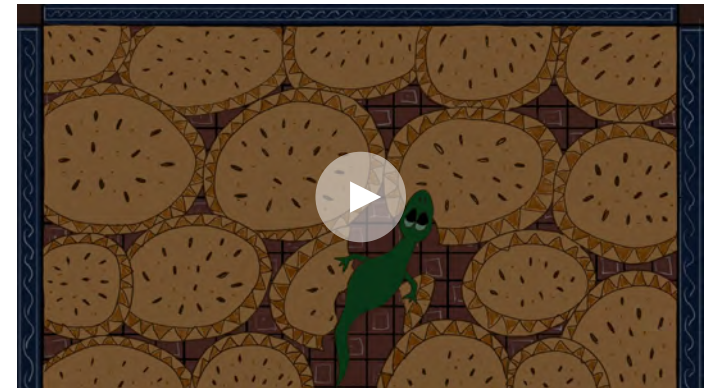
Beograd

TAMARA RADOVIĆ je student treće godine na „Fakultetu za medije i komunikacije“, odsek „Digitalne umetnosti“.

Animacija vizualizuje jednu od najpoznatijih bosansko-sefardskih romansi Ocho Kandelikas od Flory Jagode.

“Za vizuelni stil inspiraciju uzimam od predivnih i nsvakidašnjih ilustracija čuvene Sarajevske hagade. Koristim se dvodimenzionalnom, jednostavnom formom, paletom boja, poput crvene, plave i žute, kao i ornamentalnim slovima, koja su jedna od ključnih karakteristika ove izuzetne knjige”.

[Ovdje pogledajte cijeli video](#)

Dizajn web stranice “Sefardske romanse”

Luka Šibinac,
apsolvent

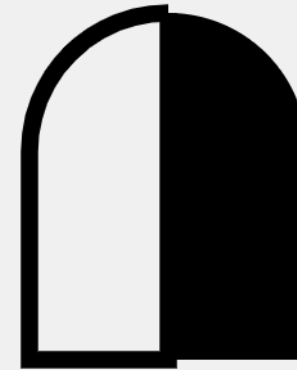
Beograd

LUKA ŠIBINAC je apsolvent Fakulteta za medije i komunikacije u Beogradu.

“Bio sam inspirisan posebnim ilustracijama Sarajevske hagade (ilustracije gifina) do zanimljivog prikaza planete zemlje kao okrugle (koji sam uzeo kao simbol, podseća na neku kapiju). Cilj je bio da napravim neku malu arhivu sefardskih romansi i simbolike u digitalnom i štampanom formatu”.

[Ovdje pogledajte cijelu web stranicu](#)

sefardske
romanse

“Hidden layers”

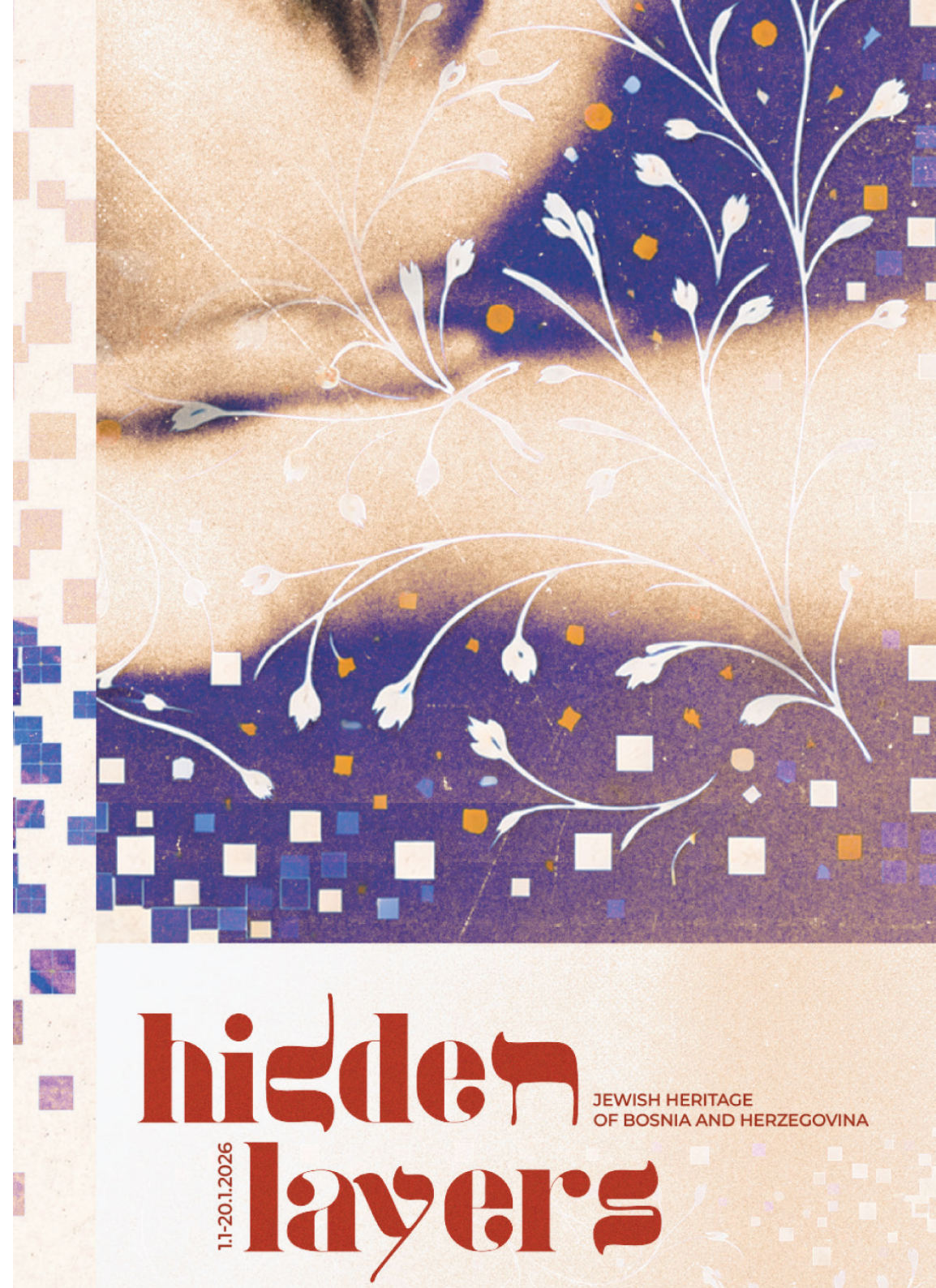
Una Mazrak,
Diplomirana grafička dizajnerica

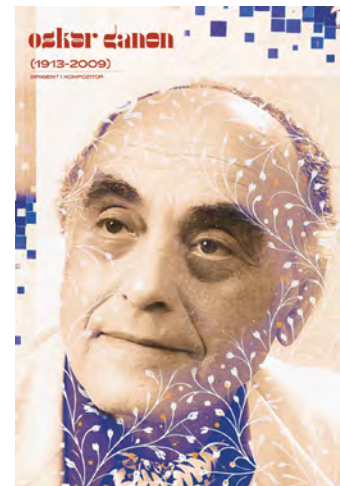
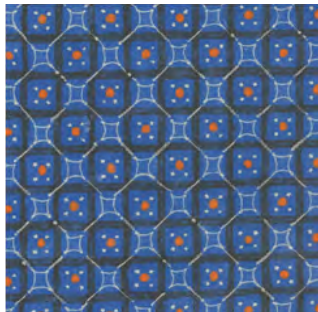
Sarajevo

UNA MAZRAC je diplomirala grafički dizajn na Akademija likovnih umjetnosti Sarajevo. Dizajnerica je u marketinškoj agenciji Communis Media S u Sarajevu, odgovorna za kreiranje vizualnih rješenja za digitalne i printane kampanje.

Hidden Layers je savremeni vizuelni projekat koji istražuje prisutnost i nasljeđe jevrejske sefardske kulture u Bosni i Hercegovini kroz jezik grafičke fragmentacije i historijskog ornamenta.

Polazeći od arhivskih portreta poznatih i manje poznatih ličnosti, rad otvara prostor između vidljivog identiteta i slojeva kolektivnog pamćenja koji se vremenom prekrivaju, ali ne nestaju.

**Ornamentalni
motivi** preuzeti iz
Sarajevske hagade

“Ovdje su živjele...”

Ilda Halilčević,
magistrica likovnih umjetnosti

Sarajevo

ILDAHALILČEVIĆ, čija umjetnička praksa obuhvata slikarstvo, performans, fotografiju, video i intervencije, diplomirala je i magistrirala na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu. Njen rad istražuje postidentitetske tenzije i estetsku konstrukciju tijela u digitalnom dobu.

“*Ovdje su živjele* je umjetničko rješenje koje polazi od prostora kao nosioca kolektivnog pamćenja. Ne od monumentalne historije, nego od grada kao slojevitog arhiva svakodnevnih prisutnosti. Ovdje su živjele **Frida Filipović, Laura Papo Bohoreta, Rifka Levi, Greta Ferušić i Jagoda Flory**, kao tačke u mreži jednog potisnutog kulturnog naslijeđa. Kulturno naslijeđe razumijem kao živi proces, a ne kao završenu priču, s toga mislim da je važno koga biramo da pamtimo danas”.

Jagoda Flory

Ovdje su živjele...

Došle su s juga Evrope, nošene morem i prognanstvom,
krajem 15. stoljeća. Sa sobom su donijele jeziki, umjetnost,
' običaje i rukotvorine – ali i tih način pamćenja:
pričama, molitvama i svakodnevnim gestama.
U tim pričama žene često ostaju u sjeni. A upravo
su one nosile dom – zajednicu i znanje kroz generacije.

Ovdje su živjele: Frida Filipović, Laura Papo Bohoreta,
Rifka Levi, Greta Ferušić i Jagoda Flory.

Greta Ferušić

Frida Filipović

Laura Papo Bohoreta

Rifka Levi

Ovdje su živjele...

Vizuelni identitet za promociju sefardske kulture

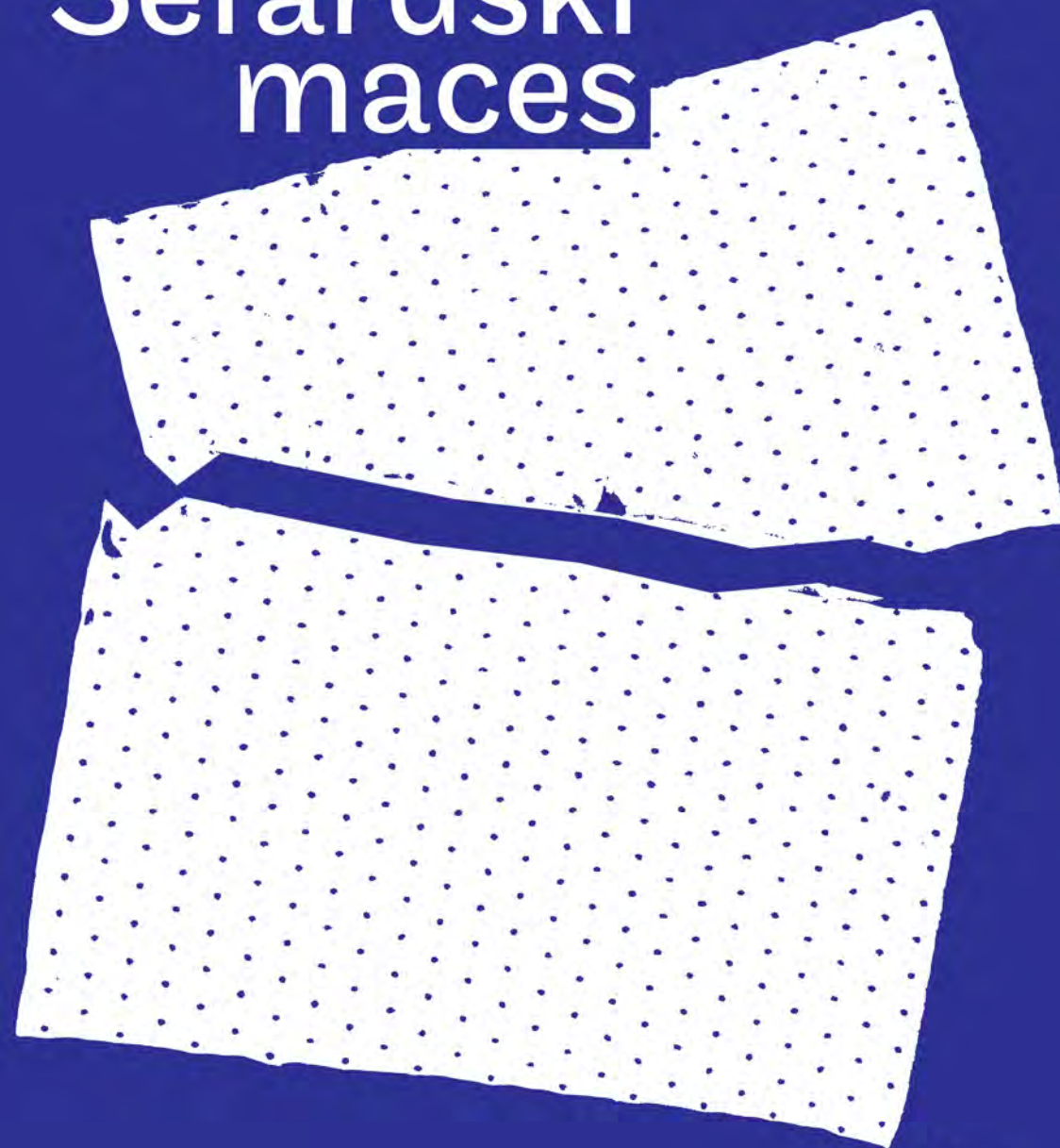
Vuk Bijelić,
student

Beograd

VUK BIJELIĆ je student Digitalnih umetnosti na Fakultetu za medije i komunikacije u Beogradu.

“Sarajevska Hagada, linorezi Danijela Ozma i fotografije porodice Kajon su samo deo monumentalnog nasleđa koje sefardska zajednica ima u grafičkim medijima. Elementi ove tradicije se nalaze u prvom planu mojih radova. Jednostavni geometrijski oblici i boje inspirisane prelomom Hagade, zajedno sa monohromatskim isečcima starih fotografija čine vizuelni sistem koji sam primenio na dizajnu plakata, cekera i preloma knjige sefardskih romansi”.

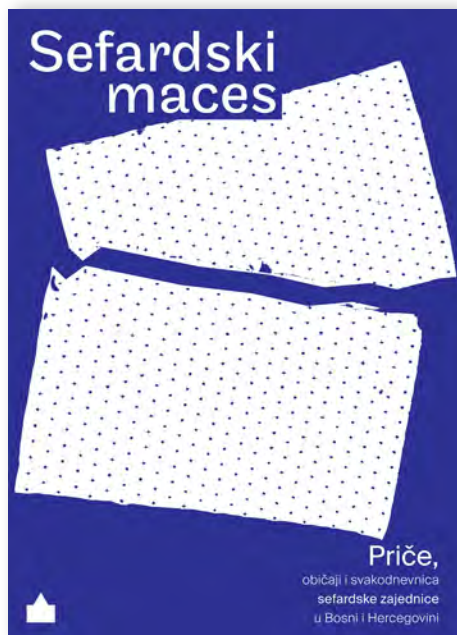
Sefardski maces

Priče,

običaji i svakodnevica
sefardske zajednice
u Bosni i Hercegovini

Posteri

Očuvanje sefardskih romansi i vizuelni identitet Jevrejske zajednice

Nadja Mihić,
studentica

Beograd

NADJAMIHIĆ je treća godina osnovnih akademskih studija na Fakultetu primjenjenih umjetnosti Univerziteta umjetnosti u Beogradu, odsjeku Vizualne umjetnosti modul Grafika i knjiga.

“Kao budućem profesionalnom dizajneru, razgovori sa ljudima iz različitih strukovnih sfera je bilo dragoceno iskustvo. Kroz ceo proces sam se osećala dobrodošlo i bila okružena ljudima sa kojima delim jednak entuzijazam i želju za očuvanje kulturnih baština i zajednica”.

SEFARDSKE ROMANSE

LA KAPARA

Il nono moz jama
Alaz sinko dela manjana
Il gajo sta gritando
A todoz desperando

Daša me a dormir
No me kero alvantar
Deša me a dormir
Il Djo mi va perdonar

Ermozas ižikas
Fazieron laz burikatas
Todox laz stan kumiendo
Il rakija stan bivieno

U OSVIT DANA

Pjevci počinju pjevati
Vrjeme je da se ustaje
Ne čekajmo danje sunce
Na noge družbo vesela!

Po avdali pravo u šadrvan
Sa čočecima da igramo i
pjevamo

A ujutro u osvit dana
Rasuće se družba vesela .

SEFARDSKE ROMANSE

LA KAPARA

Il nono moz jama
Alaz sinko dela manjana
Il gajo sta gritando
A todoz desperando

Daša me a dormir
No me kero alvantar
Deša me a dormir
Il Djo mi va perdonar

Ermozas ižikas
Fazieron laz burikatas
Todox laz stan kumiendo
Il rakija stan bivieno

U OSVIT DANA

Pjevci počinju pjevati
Vrjeme je da se ustaje
Ne čekajmo danje sunce
Na noge družbo vesela!

Po avdali pravo u šadrvan
Sa čočecima da igramo i
pjevamo

A ujutro u osvit dana
Rasuće se družba vesela .

Obilježivači knjiga

Razglednice

Sarajevo, 2026.